

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2005

Lenka Trněná

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

Postavení ženy v české společnosti a v rodině - aktuální problémy
a východiska

Bakalářská práce

Vypracovala: Lenka Trněná
Vedoucí práce: doc. PhDr. Jaroslav Nevoránek, CSc.

Brno, březen 2005

Obsah

Úvod	1
1. POSTAVENÍ ŽENY V SOUČASNÉ ČESKÉ SPOLEČNOSTI	2
1.1 Transformace současné české společnosti	2
1.2 Genderové stereotypy, genderová socializace v dětství	3
1.3 Vzdělání žen	11
1.4 Zaměstnanost a platové ohodnocení žen	16
1.5 Závěr	19
2. POSTAVENÍ ŽENY V RODINĚ	20
2.1 Rodina, sňatek, rozvod, mateřství, rodičovství	20
2.2 Podoba rodiny se mění	25
2.3 Sladění zaměstnání a rodinného života ženy	28
2.4 Závěr	31
3. ZÁKLADNÍ ZÁKONNÁ ÚPRAVA PROBLEMATIKY	32
3.1 Evropská integrace a její vliv na postavení ženy v naší společnosti	32
3.1.1 Gender mainstreaming	32
3.1.2 Afirmativní akce	35
3.1.3 Evropská ústava a princip rovnosti	36
3.2 Právní řád ČR	39
3.2.1 Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen	39
3.2.2 Ústavní pořádek ČR, zákoník práce	41
Pracovněprávní vztahy a rovné příležitosti mužů a žen	42
Rovnost příležitostí a právo na zaměstnání	44
Zákoník práce a mateřská dovolená	45
Zákoník práce a problematika sexuálního obtěžování	45
3.3 Závěr	47
ZÁVĚR	48
RESUMÉ	49
ANOTACE	50
LITERATURA A PRAMENY	51
ODKAZOVÝ APARÁT	54

Prohlašuji tímto, že jsem bakalářskou práci na téma „Postavení ženy ve společnosti a v rodině – aktuální problémy a východiska“ zpracovala sama pouze s využitím pramenů v práci uvedených.

Brno, březen 2005

.....
Lenka Trněná

Ráda bych na tomto místě vyjádřila poděkování vedoucímu mé bakalářské práce Doc. PhDr. Jaroslavu Nevoráňkovi, CSc. za cenné rady, připomínky a pomoc, kterou mi poskytl při vypracování bakalářské práce.

Brno, březen 2005

.....

Lenka Trněná

ÚVOD

Postavení ženy ve společnosti prošlo z historického pohledu výraznými změnami, českou společnost nevyjímaje. Česká žena konce 18. a počátku 19. století nepožívá základních lidských práv; model tradiční české společnosti první republiky je založen na výrazně nadřazeném postavení otce rodiny. Tento „otec minulých časů“, který je vybaven téměř neomezenou mocí nad členy své rodiny, je zároveň zodpovědný a povinen všechny členy rodiny materiálně zabezpečovat. V případě rozvodu to byl rovněž pouze otec, kterému zákon ukládal hrazení výživného na své děti. Role ženy té doby bývá vymezována jako role hospodyně, poslušné manželky a matky dětí jejího manžela.

Takovéto extrémně nerovnoprávné postavení ženy, jak je naznačeno výše, již v soudobé české společnosti obecně nenajdeme. Avšak navzdory vysokému stupni vývoje naší společnosti a postupné integrace České republiky do širšího evropského společenství, která s sebou obligátně přináší pozitivní změny, stále existuje řada problémů poukazujících na disharmonii ve vnímání paritního postavení ženy ve společnosti.

Bylo by zcela neopodstatněné tvrdit, že rozdíly mezi muži a ženami neexistují. Zcela patrné a neoddiskutovatelné jsou difference obou pohlaví na biologické úrovni (*pozn.: pohlaví v biologickém slova smyslu se v anglickém jazyce překládá výrazem „sex“, který pochází z latinského slova „secare“, což mj. znamená rozdělit*). Na muže a ženy lze však nahlížet ještě z pohledu socio-kulturního. V tomto případě hovoříme o tzv. genderu, tedy o společensky utvářeném chování a postojů, zpravidla dichotomicky rozdělených na ženské a mužské, přičemž tyto kategorie tvoří krajní póly celé škály odstínů feminity a maskulinity. Obecně platí, že feminita je dávána do spojitosti s psychologickým profilem ženy a maskulinita s profilem muže, nicméně zároveň je zcela přirozené, že některé feminní charakteristiky se mohou vyskytovat u mužů tak, jako maskulinní u žen. Ať jsou již rozdíly biologického nebo socio-kulturního původu jakkoliv neoddiskutovatelné, nezakládají a nesmí zakládat nižší postavení žen nebo mužů ve společnosti.

1. POSTAVENÍ ŽENY V SOUČASNÉ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

1.1 TRANSFORMACE SOUČASNÉ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Zachytit atributy současné ženy v naší společnosti tak, aby měly adekvátní vypovídací hodnotu, považuji za poměrně složité. Postavení ženy se totiž v kontextu s nynější společenskou realitou mění, neboť se mění sama společnost, jíž je žena součástí. Je nutno však dodat, že tato změna je velmi pozvolná a ještě nějaký čas potrvá, než bude možno o ní hovořit v minulém čase. Současný stav transformující se společnosti lze obrazně přirovnat k fázi dospívání mláďat, kdy se u zvířecích potomků začínají objevovat znaky dospělosti, přičemž některé znaky charakterizující nedospělost dočasně přetrvávají. I naše společnost principiálně vykazuje rysy obou etap vývoje, jak původní, tak i nové, resp. budoucí. Původní etapou míním období, kdy žena ve společnosti měla pouze druhořadé postavení (byla podřízena muži) a její možnosti byly značně limitovány. Vizí nové společnosti je přirozeně rovné postavení žen a mužů ve všech sférách.

Žena současnosti již není nucena bojovat za získání volebního práva, práva na vzdělání, na osobní vlastnictví či práva na svobodné nakládání s vlastními příjmy apod., neboť veškerá základní lidská práva jsou jí přiznána, čímž je postavení všech žen ve společnosti deklarováno jako nezpochybnitelně rovnocenné s muži.

V devadesátých letech minulého století a rovněž se vstupem České republiky do Evropské Unie v květnu 2004 počalo být řešení genderové problematiky v naší společnosti velmi aktuální, neboť Česká republika byla nucena začít provádět metamorfózu svého právního řádu a posléze jej sladit s právem Evropského společenství, pro které rovnost mužů a žen představuje jednu z hlavních priorit. Ze zprávy Rady Evropy o **gender mainstreamingu** vyplývá, že za rovnost pohlaví se považuje „rovné zviditelnění, rovná mocenská oprávnění a rovná část obou pohlaví ve všech sférách veřejného a soukromého života“.

Zdánlivě se nabízí otázka, v čem vlastně tkví problém, existuje-li vůbec nějaký? Proč jsou stále naléhavě řešeny otázky ekvilibria? Problém lze v podstatě lokalizovat do dvou hlavních a prolínajících se úrovní, a to jednak do strukturální (za kterou zodpovídají státně-mocenské struktury) a zadruhé do společenské úrovně. Naše společnost je stále genderově polarizovaná, což znamená, že muži a ženy jsou považovány za odlišné, což samo o sobě

není zcela nežádoucí jev, pokud by ovšem tyto odlišnosti neformovaly jeden z ústředních principů našeho společenského uspořádání, kde se ženě stále nedostává příležitostí stejných jako mužům.

1.2 GENDEROVÉ STEREOTYPY, GENDEROVÁ SOCIALIZACE V DĚTSTVÍ

Jak bylo zmíněno v předešlé kapitole, část potíží naší společnosti pramení z jejích zvyků a obyčejů, kterých se zbavit není lehké (avšak ani ne nemožné). Vezměme si například pojem rodina a všeobecnou představu o jejím fungování a pro jednoduchost se zaměříme pouze na poskytování péče batoleti jeho rodiči. Ačkoliv má žena stejná práva na zaměstnání jako muž a vycházíme-li pouze z této premisy, nemělo by být jednoznačné, kdo převážně v této naší představě bude batoleti péči poskytovat. Většina členů společnosti však snáze asociuje tento obraz s ženou nežli s mužem. A příliš optimisticky nezní ani fakt, že tato představa se od reálné situace v českých rodinách o mnoho neliší. Žena totiž bývá za fungování domácnosti větší měrou zodpovědná v daleko více případech rodin, ve kterých role rodičů sehrávají obě pohlaví. A co se týká mezd žen v zaměstnání, tak ty bývají v porovnání s platy mužů nápadně nižší - přitom zákon, jak již bylo uvedeno, hovoří o rovnoprávnosti.

Způsob, kterým naše společnost vychovává děti k odlišným rolím a ukotvuje v nich tak stereotypní představy o genderu, zjednodušeně naznačují dvě básničky Jiřího Žáčka ze sbírky *Nesedejte na ježka*, 2003. Autor v nich vyjadřuje, jaké role čekají děti v dospělosti. Dívkám, jak je patrné, připisuje roli budoucích maminek, od kterých se očekává, že se jejich seberealizace bude odrážet v péči o jejich děti. Na druhou stranu chlapcům přisuzuje roli aktivních inovátorů, tedy těch, díky kterým se náš svět vyvíjí. Tato představa zcela přesně zapadá do genderově stereotypního vnímání světa ze strany společnosti.

K čemu jsou holky na světě?

K čemu jsou holky na světě?

aby z nich byly maminky,

aby se pěkně usmály

na toho, kdo je malinký.

Aby nás měl kdo pohladit

a vyprávět nám pohádku.

Proto jsou tady maminky,

aby náš svět byl v pořádku.

Páni kluci

Páni kluci jsou tu k tomu,

aby svět byl veselý.

Vystartují ráno z domu,

jako když je vystřelí.

Nevydrží chvíli v klidu,

píší na zeď, kdo co je,

prozkoumají Antarktidu,

promění se v kovboje.

Na potoce staví jezy,

loví lvy a vorvaně,

vymýšlejí vynálezy,

chytí hvězdu do dlaně.

Neleknou se blesku, hromu,

nevadí jim mráz a led.

Páni kluci jsou tu k tomu,

aby se svět točil vpřed.

Genderové stereotypy

Je evidentní, že ač bylo učiněno mnoho významných a důležitých právních kroků ke zrovnoprávnění obou pohlaví, změnit myšlení a zakonzervované zvyky společnosti se prozatím zcela nepodařilo. Existuje řada problémů, které poukazují na disharmonii ve vnímání rovnocenného postavení ženy. Mezi takové problémy řadíme například **genderové stereotypy**, které můžeme charakterizovat jako paušalizující popisy feminity a maskulinity. Naprostá většina lidí připisuje ostatním jednotlivcům či určitým skupinám specifické vlastnosti. Je to zcela běžný jev, který lidem napomáhá k porozumění a pochopení jejich okolí, ale zároveň plní i jiné funkce, např. ochrannou. Specifické vlastnosti bývají přisuzovány primárně na základě převzaté tradice, avšak ta může být modifikována (případně posilována) vlastní zkušeností a autoregulací. Maskulinita bývá vázána s charakteristikami jako jsou: nezávislý, dominantní, agresivní, odvážný, soutěživý,

sebejistý, aktivní apod. Za typické znaky feminity jsou považovány např.: emocionální, submisivní, něžná, soucítící, pečující, závislá apod. Je třeba zdůraznit, že určité obecné dělení a dokonce i samotné přisuzování některých vlastností druhým lidem je v naprostém pořádku a nelze jej v žádném případě problematizovat. Potíž nastává až ve chvíli, se dopouštíme povrchního zobecňování, které vede k tomu, že považujeme pohled na muže pečujícího o děti v domácnosti či na ženu ve vedoucí pozici za nenormální a negativní vjem.

Takoví lidé, kteří genderové stereotypy pokládají za korektní a korespondující s realitou, se opírají o **biologické argumenty**, jež považují za jediné existující nebo jediné správné. Fakt, že muži a ženy se od sebe odlišují konstitucí těla či tělesnými funkcemi apod., nelze vyvrátit. Je však s podivem, jak jednoduše je tento argument aplikován i na oblasti, ve kterých jsou biologické difference druhořadé, ne-li absolutně bezvýznamné. Druhy zaměstnání, ve kterých je zapotřebí velké fyzické síly, jako jsou např. práce v kamenolomech, by jen ztěžší vykonávaly ženy stejně dobře jako muži. V takových případech je biologická proměnná adekvátní. Jiná situace však nastává tehdy, když fyzicky relativně nenáročné zaměstnání, jako je např. šití, považujeme za čistě feminní. Ještě lépe lze takové dělení pozorovat při domácích povinnostech, kde se setkáváme s diferenciací tzv. mužských a ženských prací. Mužskou prací tak bývá myšlena např. výměna žárovek u elektrických spotřebičů a ženskou prací např. mytí nádobí, přitom obě pohlaví jsou schopna lehce zvládnout kteroukoliv z uvedených činností.

Ačkoliv biologická teorie má své opodstatnění, neboť oprávněně vidí svou optikou ženy a muže jako rozdílné větve lidského rodu, nezakládá tato rozdílnost hierarchizaci pohlaví a není proto relevantním přesvědčovacím tvrzením, které očišťuje genderové nerovnosti. Soudy typu „muž musí být lépe placen, protože je živitelem rodiny“ nebo „péče o děti je výhradní záležitostí ženy, a proto po rozvodu musí být dítě přednostně svěřováno ženě do péče“, jsou neobjektivními a pouze generačně zakořeněnými mýty.

Exkursem zpět do historie, kdy byly prováděny první vědecké pokusy, které sledovaly rozdíly mezi muži a ženami, zjišťujeme, že tyto pokusy zpočátku hovořily ve prospěch teorií o mužské nadřazenosti. Například francouzský lékař Gustave Le Bona prohlašoval: „I v nejinteligentnějších rasách, například u Pařížanů, se vyskytuje velké množství žen, jejichž mozky jsou více než mozky vynikajících mužů podobné gorilím. Tato podřadnost je tak zřejmá, že ji v této chvíli nemůže nikdo popřít; za diskusi stojí pouze její míra. Všichni

psychologové, kteří studovali inteligenci žen, jakož i básníků a spisovatelů, se dnes shodnou, že ženy představují nejnižší formu lidské civilizace bližší stavu dětí nebo divochů než dospělému civilizovanému muži. Vynikají vrtkavostí, nestálostí, nepřítomností myšlenky i logiky, jakož i neschopností uvažování. Bezpochyby existují i vynikající ženy převyšující průměrného muže, ale jsou takovou výjimkou, jakou je zrození zrůdy, třeba dvouhlavé gorily; proto je můžeme zcela zanedbat." [1] Zanedlouho poté však byly publikovány opačné teorie. „Úplným přepočtem na nižší váhu, výšku a další parametry se zjistilo, že je ženský mozek naopak relativně větší než mužský. To vedlo k výrokům opačné polarity. Italská antropoložka Maria Montessoriová v roce 1913 hlásala, že ženy jsou intelektuálně výše než muži, kteří dosud vládou jen díky své větší fyzické síle - ženy byly odjakživa správkyněmi lidských citů, morálky a cti, až bude plně odhalena antropologická nadřazenost žen, přiblíží se možná jejich vláda. Ránu z milosti pak doktríně o přímé úměře velikosti mozku a inteligence zasadilo další zkoumání mozků: nade vši pochybnost se ukázalo, že duševní mohutnost jedince na velikosti mozku naprosto nezáleží.“ [2]

V posledním čtvrtstoletí se do výzkumu mozku postupně zapojily moderní zobrazovací metody schopné odhalit aktivní oblasti s rozlišením milimetrů. V roce 2000 vědci objevili místo, kde se během řešení náročných duševních úloh nejvíc zvyšuje průtok krve: kůra čelního mozkového laloku (levého či pravého, podle toho, byla-li testovaná osoba pravák či levák). „Našlo se centrum inteligence!“ jásala média. Koncem letošního ledna pak vědci zveřejnili již zmíněné výsledky: muži a ženy dosahují stejného IQ, avšak zapojují různé části mozku. „Nemůžeme popírat, že existují neurologické a hormonální rozdíly mezi ženami a muži, protože tu zkrátka jsou," prohlásila v reakci na vystoupení rektora Harvardu psycholožka Virginia Valianová a autorka knihy Proč tak pomalu? Vzestup žen. Genetička Marianne Legatová z Columbijské univerzity dodala: „Na chromozomu Y, který mají pouze muži, je nejméně 21 genů, které v jejich těle řídí pochody až na úroveň buněk." Tedy je jasné, že genetické rozdíly nutně určují i další odlišnosti mezi muži a ženami. Jde jen o to, shodují se obě, aby se přednosti a přínos obou pohlaví mohly projevit i v reálném životě.“ [3]

Při komplexnějším pohledu na společnost a postavení ženy ve společnosti lze snadno odvodit, že mezi základní obecné faktory, které ovlivňují postavení ženy, patří vedle biologických, zejména sociokulturní činitele, přičemž nesmíme zapomínat na to, že člověk sám – v tomto případě tedy konkrétní žena – se rovněž na svém postavení v rámci společnosti spolupodílí. Které fundamentální sociální aspekty však působí na ženy a muže

v raných stádiích jejich životů, když jsou ještě dětmi, a jakým způsobem tyto děti nabývají svých genderových identit?

Genderová socializace

Existuje řada vědeckých teorií, které osvětlují způsoby získávání genderových identit. Obecně je lze rozdělit do tří hlavních kategorií na teorie psychoanalytické, teorie sociálního učení a teorie kognitivněvývojové. [4] Za nejznámější bývá považována **psychoanalytická teorie genderové identity** rakouského lékaře českého původu Sigmunda Freuda, kterou se v následujícím textu pokusím stručně přiblížit.

Osobnost dítěte prochází během svého vývoje několika stádii (orální, anální, falické, latentní, genitální). Pro Freudovu teorii je důležité **období falické**, které nastává přibližně kolem čtvrtého roku věku dítěte, kdy si dítě začíná uvědomovat existenci vlastních genitálií a jejich odlišnost od genitálií osob opačného pohlaví. Uvědomování si těchto rozdílů přispívá k **identifikaci** dítěte a k nevědomému přejímání genderových vzorců chování rodiče stejného pohlaví. Identifikace je podle Freuda motivována zcela jinými podněty u dívek než je tomu u chlapců.

U chlapců k identifikaci dochází díky stavu, který Freud nazval **kastrační úzkost**. Chlapec inklinuje k tomu vnímat svého otce jako svého soka, neboť chlapcův vztah k matce v tomto věku nabývá sexuální povahy. Jakmile však chlapec spatří ženské pohlavní orgány, začne se domnívat, že všechny dívky byly z nějakého důvodu kastrovány a že nezanechá-li vůči svému otci rivalitu, mohl by být stižen stejným osudem. Chlapec tedy upouští od soupeření a snaží se více svému otci připodobnit, čímž zákonitě přejímá i vzorce chování spojené s genderem otce.

U dívek dochází k identifikaci s matkou z důvodu tzv. **závisti penisu**, která nastává tehdy, když dívka poprvé spatří mužské pohlavní ústrojí. Dívka dospívá k závěru, že byla kastrována, čímž trpí pocitem nedokonalosti a žárlivosti vůči chlapcům, přičemž matkou a ostatními ženami opovrhne. Objektem její lásky je otec, neboť ten penis vlastní, a tak se dívka snaží otce pro sebe získat. Díky své touze po penisu se tak dívka ztotožňuje s matkou, čímž opět přebírá vzorce chování typické pro její gender. Nakonec dívka dochází k přesvědčení, že penis může získat dočasně pohlavním stykem a v symbolické rovině rovněž porozením dítěte, zejména dítěte – chlapce.

Ačkoliv Freudovi nelze upřít význačný přínos v oblasti psychoanalýzy, je zřejmé, že jeho teorii genderové identity sužuje hned několik kontroverzních skutečností. Pomineme-li

zjevný **androcentrismus** této teorie, který se projevuje v tom, že ženě je přičítána nedokonalost a tím i méněcennost, neboť za normu je považováno vše, co primárně souvisí s mužským principem a ostatní je odchylka svědčící o podřadnosti, nelze si nepovšimnout rovněž dalších nuancí. Například toho, že vzorce chování, které dítě přijme za své v dětství, Freud považuje za konstantní a nezměnitelné. Přitom člověk sám je schopen své genderové chování v průběhu života změnit, pakliže o to, ať už z jakéhokoliv důvodu, usiluje. Patrně nejvíce kritiky však čelí skutečnost, že Freudova tvrzení nepodporuje mnoho empirických důkazů. Navíc transkulturní studie ukazují, že ne ve všech kulturách jsou děti vychovávány matkou a otcem. Například na Trobriandských ostrovech (Jižní Pacifik) sociolog Bronislaw Malinowski objevil, že tamní děti vychovává jejich matka se svým bratrem, takže soupeření živeno Oidipovským komplexem nenastává a přesto malí chlapci nabývají svých mužských rolí. Rovněž podle Freuda děti, které jsou vychovávány pouze jedním rodičem nebo homosexuálními páry, by měly mít obtíže se svými genderovými rolemi a identitou, ačkoliv pro takové tvrzení neexistuje žádný důkaz. [5]

Proces, během kterého si lidé předávají a zároveň absorbují společenské hodnoty a normy týkající se genderu, nazýváme **genderová socializace**. Již z pojmu „proces“, kterým je charakterizována genderová socializace, lze vytušit, že se jedná o variabilní a stále se vyvíjející jev. Při vstřebávání hodnot a norem není role člověka jen rolí pasivního příjemce informací a stimulů, ale zároveň platí, že každé impulsy zvenčí, se kterými se člověk v průběhu svého života setká, aktivně zpracovává filtrem svého vnitřního (duševního) prostředí. Navíc je zřejmé, že člověk nejryznější informace taktéž sám aktivně vyhledává, ačkoliv např. u dětí je zpočátku aktuálnější pouze poloha, kdy vnější genderové stimuly spíše přijímají.

Děti jsou primárně socializovány (nejen) z pohledu gender svými rodiči, resp. osobami, které role rodičů substituuji. Ukazuje se, že již prakticky od narození dítěte se rodiče uchylují ke genderovým diferenciacím. Na dívky je nahlíženo jinou optikou než na chlapce a liší se i očekávání rodičů od obou gender.

Dívkám například bývají v útlém věku propichovány ušní boltce, aby mohly být posléze ozdobeny náušnicemi, neboť krášlení těla je pokládáno spíše za záležitost žen (*pozn.: v dnešní době se však někdy setkáváme s náušnicemi i u malých chlapců. U dospělých mužů pak většinou nebývají náušnice pokládány za zcela výstřední tím spíše, že se jedná převážně*

o módní trendový fenomén). Dívky jsou nejčastěji oblékány do oděvů **barvy** růžové, resp. do barev laicky nazývaných dívčími, naopak oblečení chlapce bývá obvykle laděné do modra. Dodržováním takových zásad rodiče dětí neúmyslně sdělují okolí, jak se k tomu kterému dítěti mají ostatní lidé chovat, neboť sdělení „toto je dívka“ či „toto je chlapec“ vyvolávají díky hluboce zakořeněným genderovým stereotypům i odlišné odezvy. Avšak již samotná **konstrukce oděvu** může mít na genderovou socializaci vliv, a to zejména u dětí, které začínají rozvíjet své motorické schopnosti. Logickým vyústěním toho, že dívky bývají oblékány do oděvů jako šaty či sukně, jsou omezené možnosti pohybu těchto dívek v porovnání s chlapci, kteří takové genderově typizované oděvy nenosí. Dívky jsou takovými oděvními součástmi od výrazného pohybu odrazovány, případně jim bývá takový pohyb zcela znemožněn. *(Pozn.: je možné připomenout, že jedním z výrazných módních trendů dnešní doby je tzv. styl unisex, který spočívá ve snaze co nejvíce sblížit ženský a mužský prvek, resp. setřít hranice mezi těmito prvky, a to nejen v odívání, ale např. také v účesech, doplňcích, kterými jsou brýle apod. Tento styl však proniká spíše do módy, která je určena zákazníkům v mladším věku).*

Další nedílnou součást dětského světa, o které se lze v souvislosti s genderovými stereotypy zmínit, tvoří **dětské hračky**. Typickými hračkami určenými dívkám jsou panenky a s nimi související doplňky, jako oblečky, pokojíčky, pomůcky na vaření či jiné doplňky pro domácnost apod., které anticipují budoucí role dívek jako matek a rozvíjí jejich pečovatelské aktivity. U chlapců se více setkáváme s hračkami techničtější a konstruktivnější povahy, jako jsou, krom aut, stavebnice, sportovní náčiní nebo vojenské hračky. Za indiferentní lze v tomto smyslu označit např. hudební nástroje. Neodmyslitelnou funkcí hraček je podpora rozvoje určitých vlastností či schopností dětí. Je nasnadě, že rodiče, kteří striktně uplatňují při nákupu hraček jejich komerčně stanovené genderové dělení, mohou nechtěně přispět k tomu, že se děti takových rodičů s genderovými stereotypy snáze ztotožní.

Jednu z dalších kategorií z hlediska zkoumání genderové socializace dětí zaujímají knihy. **Dětská literatura**, ač formálně v naprosté většině nebývá rozdělována na dívčí a chlapeckou, obsahuje některé gender stereotypy. Z analýzy učebnic, kterou provedla Jana Hardman Matoušková [6] vyplývá, že ženám jsou v učebnicích nejčastěji prisuzována tzv. feminizovaná zaměstnání jako „uklízečka, učitelka apod., zatímco muži si častěji užívají titulů vědec, lékař či ekonom. Ženy se pak starají o rodinu a méně vydělávají, zatímco muž vytváří hodnoty a vydělává na živobytí...ukazuje se, že v učebnicích občanské výuky je

stavěna žena stále do pasivnější společenské role než muž. Muž je představován jako dominantní vzor – v práci i ve společnosti...“. Článek rovněž dodává, že např. „ve Švédsku se učebnice pro děti porovnávají i podle stereotypů vůči homosexuálním a heterosexuálním párům“. Dětská literatura pro volný čas bývá rovněž podobně zatížena genderovými stereotypy, ačkoliv ne tolik, jak tomu bývalo dříve.

Do dětského světa, jak bylo zmíněno výše, samozřejmě zasahují **rodiče**, respektive pečovatelé, kteří dětem zprostředkovávají minimálně základní sociální návyky. Vzájemná komunikace rodičů a dětí, nebo lépe řečeno **interakce**, všeobecně bývá ze strany rodiče postižena genderovými stereotypy, neboť jak ukazují výzkumy, i tací rodiče, kteří se pokládají za z pohledu genderu zcela neovlivněné, mají sklony vysílat k dětem sdělení přináležící určitému pohlaví dítěte, poskytovat jim odlišné příležitosti a odlišně reagovat na podněty podle pohlaví dítěte. Chlapcům je tak již od raného dětství vštěpována asertivita, nezávislost a schopnost řešit problémy, dívkám naopak závislost, pasivita, domáckost. Téměř klasicky znějí výroky, které dokládají obvyklou komunikaci dospělých směrem k dětem: „kluci přeci nepláčí...“ nebo „holky se přeci neperou...“, přitom pouhé zamyšlení se nad logikou těchto vět ukazuje, že jde o naprostý nonsens. Tímto jsou děti jsou učeny k tomu, aby nazíraly na svět dichotomicky. Existují např. důkazy, že otcové chlapců bývají obzvláště znepokojeni, vnímají-li chování či některý z projevů svých synů jako „dívčí“. Svými reakcemi pak mohou takové projevy chlapců sankcionovat nebo je z pozice autority regulovat „k obrazu svému“. Genderové stereotypy však nemusí být posilovány pouze sankcemi, jiný způsob, který by se za určitých okolností dal považovat i za účinnější, je iniciace genderově diferencovaných herních aktivit pro děti. Na druhé straně je nutné dodat, že „cílevědomá snaha rodičů socializovat děti nesexistickým způsobem má na postoje a chování dětí pozitivní vliv. Navíc odpovědnost za genderovou socializaci nenesou výlučně rodiče, neboť jejich roli v průběhu života doplňují a přebírají **školy** a **média**“. [7] (*Pozn.: určité odlišnosti v zaměření výchovy u chlapců a dívek se mohou později projevit např. během nástupu do základní školy lepší připraveností dívek na jiný režim, který vyžaduje ovládání svých projevů v chování*).

Vedle rodičů, resp. pečovatelů, škol či médií nelze opomenout ani další faktor, který se aktivním způsobem podílí na socializaci dítěte. Tímto faktorem jsou sami **vrstevníci** dětí. „Děti se vzájemně socializují každodenní interakcí jak doma, tak i při hře mimo domov. Pozorování dětí potvrdila, že malí chlapci a dívky tvoří při hře z vlastního popudu dvě oddělené skupiny. Děti, které si ke hře vybírají genderově přiměřené hračky, jsou u svých

vrstevníků oblíbenější a snáze získávají ke hře společníky. Děti se však rovněž věnují „přeshraničním aktivitám“ – tedy pokoušejí se překročit hranici do sféry vymezené opačného pohlaví a účastnit se činností do této sféry spadajících. Již velmi malé děti dokonce odměňují genderově přiměřené chování u svých vrstevníků a odsuzují genderově „nevhodné“ chování. To částečně dokládá např. zjištění, že chlapci, kteří při hře překračují genderové meze, jsou svými vrstevníky častěji kritizováni než dívky.“ [8]

1.3 VZDĚLÁNÍ ŽEN

„Ženská má být vzdělaná, třeba i učená, nesmí při tom ovšem zapomenout, že má děti chovat a umět buchty péci, ale jsem rozhodně proti hloupým ženským, hloupá ženská ani děti dobře nechová ani buchty dobře nepeče.“ Antonín Gindley, 80. léta 20. století [9]

Domnívám se, že tento citát, jehož obsah hodnotím jako diskriminační, velmi dobře vystihuje, jak se na vzdělání ženy a potažmo na její postavení ve společnosti pohlíželo v minulosti. Diskriminaci vnímám zejména v symbolice automatického přiřknutí péče o děti a domácnost ženě, kdy žena teprve poté, co zastane veškeré jí dané povinnosti, se smí rovněž vzdělávat – vzdělávat se samozřejmě jen do té míry, aby byla natolik „moudrá“, aby se dokázala o děti a domácnost řádně postarat.

I dnes však lze nalézt takové postoje vůči vzdělávání žen, podíváme-li se např. na situaci v zemích s odlišnou kulturou jakou je např. ve Střední Asii kultura islámská. Zde je institut vzdělání zasazen do jiných souvislostí, než jak je tomu u nás. Ačkoliv se prakticky všechny islámské státy shodují ve vztahu ke vzdělání na sunně, podle které je úsilí o vzdělání svatou povinností každého muslima, důsledkem vlády radikálních islamistů dochází k nesprávným interpretacím různých předpisů, které nezřídka vedou např. k záměrné segregaci žen ve společnosti, čemuž předchází názor, že vzdělání žen je nepotřebné, neboť ženy se mají soustředit pouze na výchovu dětí! (*pozn.: paralela s výše uvedenou citací Gindleyho je více než zjevná*). V souvislosti s islámskými zeměmi bych ráda v krátkosti poukázala na propojení vzdělání s běžně se vyskytujícím jevem v islámské společnosti zvaným mnohoženství. Ačkoliv by se mohlo zdát, že institut mnohoženství a vzdělání nemají mezi sebou jakoukoliv spojitost, opak se zdá být pravdou. (*Pozn.: mnohoženství lze zaznamenat rovněž v některých zemích Západu, např. v Arizoně či Utahu, kde jej praktikuje cca 30 000 exkomunikovaných mormonů*). [10] Na začátek je třeba uvést, že podle interpretace

relevantní části koránu „pouze muž, který má značné jmění, může mít další ženu, a to pouze za předpokladu, že dostane souhlas od své nynější manželky či manželek. Každé z nich pak musí věnovat stejnou pozornost, a to jak finanční, tak sexuální. Musí se také stejně postarat o jejich děti.“ [11] Jak vysvětluje studie Centra pro výzkum národohospodářské politiky Hebrejské univerzity v izraelském Jeruzalémě: „muž, který má několik manželek a mnoho dětí, obvykle utratí svoje peníze za kvantitu, nikoliv za kvalitu. Jeho dětem se tak dostane průměrného, nebo dokonce nedostatečného vzdělání, což má za následek postupné snižování úrovně vzdělanosti ve společnostech, kde je mnohoženství běžnou praxí. Rozdíl mezi rozvinutými a nerozvinutými zeměmi spočívá ve způsobu, jakým lidé bohatnou, a v kvalitě vzdělání, respektive jeho uplatnění ve společnosti. V méně rozvinutých zemích muži nezískají bohatství díky vzdělání či svému lidskému kapitálu. V podstatě zdědí nebo se jinak dostanou k půdě nebo jinému druhu bohatství. Vědí, že vzdělání nepomůže jejich dětem zbohatnout. Proto upřednostňují mnoho dětí s nízkou úrovní lidského kapitálu. Naopak pokud muž zbohatne díky kvalitnímu vzdělání, má tendenci vzít si vzdělanou ženu a investovat také do svých dětí – uvědomuje si, že vzdělanější děti mají větší šanci získat dobrou práci. Pokud bude existovat užší vazba mezi bohatstvím země a jejím lidským kapitálem, budou vlády nabádat muže, aby si hledali pouze jednu vzdělanou ženu a byli otci jen několika dětí.“ [12]

Pro zajímavost bych k článku, ze kterého pochází výše citované pasáže, chtěla dodat, že jeho autorkou je Gulnoza Saidazimová, redaktorka Rádía Svobodná Evropa / Rádía Svoboda v Praze, která pochází z Kyrgyzstánu. Článek je cenný nejen obsahově, ale také si v něm lze povšimnout, určitých rolových rozdílů mezi mužem a ženou dané kultury, které autorka nevědomě poodhalila. Jedná se o polaritu aktivita-pasivita, přičemž první mez je přiřazena mužům a druhá ženám. Tato polarita je naprosto patrná například v poslední větě výše uvedené citace – „...nabádat muže, aby si hledali pouze jednu vzdělanou ženu...“.

A jak je to se vzděláním žen v České republice? Jako demokratický stát, mezi jehož základní principy patří požadavek rovných příležitostí pro muže i ženy, vytváří svým právním řádem rovnocenné podmínky v přístupu ke vzdělání pro každého svého občana, neohledě na pohlaví. **Vzdělání je považováno za jednu z prioritních hodnot společnosti.** V dnešní době by již nemohly obstát argumenty, kterými byly odráženy ambice žen v minulosti vysokoškolsky se vzdělávat za stejných podmínek jako muži. Mezi takové argumenty patřily například názory, že inteligence žen je nižší než inteligence mužů nebo

dokonce, že vzhledem k slabší tělesné konstituci ženy může určitá studijní zátěž způsobit takové poškození její dělohy, že se žena stane neplodnou!

Bez zajímavosti není připomenout si z relativně nedávné historie, že mezi prvními, kteří se u nás začali zajímat o zrovnoprávnění žen ve sféře vzdělání, „byli v polovině devatenáctého století čeští vlastenci. Představovat si však, že jim šlo hlavně o to, aby se ženám dařilo lépe, by nebylo přesné. Před sto padesáti lety si ještě nikdo nepředstavoval ženu jako kompletního člověka. Pokud několik českých mužů v té době tvrdilo, že se s postavením žen musí něco dělat, sledovali při tom vlastní prospěch: ženy jim svou větší svobodou měly pomoci v tom hlavním, o č šlo, tedy v zápase za národní nezávislost. Lépe než tam, kde se poroučí, se spolupracuje v prostředí, kde se lidé v hlavních věcech shodnou. Aby to bylo možné, musí se však stejně myslet, sdílet stejné vzdělání a podobně. K čemu bude, zasvětili český vlastenec život psaní znělek v národní řeči, když manželka pak vychovává děti německy? Domácnost se měla stát dílnou nacionální spolupráce.“ [13]

Třebaže jsou z právního hlediska vzdělávací podmínky pro všechny rovnocenné, zkušenosti jedinců ženského a mužského pohlaví, kteří prochází vzdělávacím procesem, nejsou zcela totožné. Například lze zmínit nedostatečnou prezentaci ženského pohlaví v učebnicích či jiných studijních materiálech. Tento jev lze pojímat ze dvou různých hledisek. Zaprvé, jeho existenci podmiňují genderové stereotypy zakořeněné v naší společnosti a zadruhé, sám tento jev zakládá či přispívá k upevňování genderových stereotypů ve společnosti, na jejichž základě dochází ke genderové diskriminaci. Nutné je dodat, že s tímto jevem, který se objevuje v učebnicích, se nepotýká jen Česká republika. Existují však i jiná fakta, která hovoří ve prospěch genderově podmíněné diskriminace ve školství, ačkoliv tento druh diskriminace nelze označit za zcela vědomý.

Jak bylo uvedeno v kapitole 1.2 Genderové stereotypy, genderová socializace v dětství, na socializaci dítěte se podílí nejen rodiče, ale například i škola. Předměty na základních školách bývají pro všechny žáky vesměs stejné. Problém tkví v tom, jak naznačují výzkumy, že vzájemná komunikace učitelé versus chlapci a dívky probíhá odlišným způsobem, a to na základě výše zmíněných genderových stereotypů. Tyto odlišnosti se projevují jak v obsahu jejich interakce a i v její četnosti. „Pokud jde o frekvenci, výzkumy prokazují, že žáci mužského pohlaví komunikují s vyučujícím – bez ohledu na jeho pohlaví – častěji než dívky (American Association of University Women, AAUW, 1992). Učitelé

věnují chlapcům více pozornosti a větší část celkového vyučovacího času. Jedním z důvodů může jistě být fakt, že chlapci si kladou vyšší nároky: častěji než dívky během vyučování odpovídají na otázky vyučujícího, aniž byli vyvoláni, a upoutávají tak na sebe pozornost. Výzkumy si však také všímají zajímavé okolnosti, že jestliže chlapci vykřikují odpovědi na otázky, aniž se rukou přihlásili o slovo, učitelé toto chování obvykle tolerují, naopak dívky bývají v podobných situacích napomínány za nevhodné chování. Avšak i tam, kde se chlapci do hovoru aktivně neprosazují, jsou učitelé častěji vybízeni k odpovědi právě oni (Sadker a Sadker, 1994). Ponecháme-li stranou frekvenci výměn mezi učiteli a žáky, významně se v závislosti na pohlaví žáka liší také obsah těchto výměn, jak konstatují odborníci v oblasti vzdělávání Myra a David Sadkerovi (1994). Mnohaletým pozorováním interakce mezi učiteli a žáky došli Sadkerovi ke zjištění, že učitelé u chlapců více než u dívek dbají na opravování chyb – mimo jiné chlapce častěji vedou k tomu, aby sami vyhledávali a napravovali chyby, jichž se dopustili. Učitelé také chlapce stavějí před náročnější akademické úkoly a nutí je hlouběji promýšlet problém, aby dospěli k optimálnímu řešení (viz též Good a Brophy, 1987).“ Rovněž lze konstatovat, že „již v útlém věku jsou chlapci častěji chváleni za intelektuální výkon a dívky naopak za upravený zevněšek a příjemné vystupování.“ [14]

Nejde však jen o přímou interakci mezi učitelem a žákem, ale rovněž způsob, jakým jsou obsazena pracovní místa ve školách, dává žákům představu o genderu. Je všeobecně známo, že učitelství je silně feminizovaným zaměstnáním, tzn. že procentuální zastoupení žen v kantorské profesi značně převažuje nad zastoupením mužů. Nicméně, pakliže začneme zkoumat řídicí funkce na školách, dojdeme k opačnému výsledku – tedy, že podíl žen v těchto funkcích je nedostatečný v porovnání s podílem mužů. „Z výzkumů vyplývá, že pohlaví členů vedení školy má nezanedbatelný význam pro utváření dětského vnímání genderových rolí. Podle jedné studie věnované žákům prvního ročníku lze u těch dětí, v jejichž škole pracuje v ředitelské funkci žena, pozorovat nižší intenzitu genderových stereotypů než v těch školách, kde je ředitelem muž (Paradise a Wall, 1986)“ [15]

Výše popsané skutečnosti a mnoho podobných pak v důsledku mohou modifikovat (posilovat či stírat) genderové stereotypy a mít vliv nejen na pokračující studium dívek a chlapců, ale potažmo i na jejich další život. Středoškolské vzdělávání se principiálně příliš neliší z hlediska výše naznačených genderových diferenciací, ačkoliv lze namítat, že přestože např. stále trvá, že žen zaměstnaných jako učitelek je více než mužů, přeci jen lze

pozorovat vyšší počty mužů – učitelů na středních školách v porovnání se základními.

Je třeba však hlavně zmínit, že dívky a chlapci středoškolského věku prochází obdobím dospívání, které s sebou přináší řadu zatěžujících prvků, jako je například hledání sexuální identity či navazování intimních vztahů. V této souvislosti je nutné připomenout, že zejména dívky se v tomto období mohou stát oběťmi sexuálního obtěžování jejich vrstevníky (což se ostatně začíná dít již na základních školách). Tento jev je podle Stínové zprávy v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů dáván do souvislosti s se známou tendencí ke zhoršování prospěchu a sebedůvěry dívek v tomto věku, resp. právě v rané adolescenci. [16]

Mladí lidé tohoto věku mají rovněž tendenci prioritně uspokojovat potřebu být svými vrstevníky oblíbeni a akceptováni. Tím dosavadní roli rodičů jako prvořadých zprostředkovatelů socializace přebírají právě oni vrstevníci. Rovněž v tomto období nadchází nutnost u mladých studentů alespoň rámcově plánovat budoucí výběr povolání, případně vysokoškolského studijního zaměření. V minulosti byly na toto téma prováděny různé výzkumy, které poukazovaly na to, že chlapci mívali vyšší studijní i kariérní ambice než dívky. V současnosti nejsou tyto rozdíly tolik patrné, dokonce jsou dívkám přisuzovány ambice vyšší. To dokládá skutečnost, že více přihlášek na vysoké školy podávají ženy a rovněž jich na vysokých školách studuje podle Českého statistického úřadu (ČSÚ) více (s výjimkou doktorandských programů). Není však bez zajímavosti, že muži jsou v porovnání s ženami při přijímacích řízeních úspěšnější, přičemž požadavky splní přes 70% mužů a pouze 57% žen.

Jelikož vysokoškolské studium umožňuje konkrétní specializaci, je zde nanejvýš patrná diferenciací skupin oborů z hlediska preference genderu, což u základních ani středních škol pochopitelně nemůže být tolik zjevné. Ženy si vybírají ke studiu zejména společenské vědy, méně již technické obory, ve kterých převažují muži. Je otázkou, zda by si dívky (ženy) vybíraly technické obory, pokud by ze společnosti vymizely genderové stereotypy, nicméně faktem zůstává, že díky genderovým stereotypům bývají dívky přímo či nepřímo odrazovány od studia technických oborů.

1.4 ZAMĚSTNANOST A PLATOVÉ OHODNOCENÍ ŽEN

Genderově podmíněný výběr oboru vysokoškolského studia většinou předurčuje následnou volbu zaměstnání, nebo na pracovní uplatnění může mít alespoň sekundární vliv. Jak ukazuje tabulka, existují rozdílná pracovní odvětví, ve kterých dominují pouze ženy (zdravotnictví) nebo pouze muži (stavebnictví). V jiných, jako například v obchodním odvětví, jsou obě pohlaví zastoupena téměř stejně. Otázkou zůstává, jakým způsobem by se muži a ženy rozhodovaly pro své budoucí povolání, kdyby ve společnosti neexistovaly genderové stereotypy. Odpověď není zcela jednoznačná, jak by se na první pohled zdálo, neboť je zapotřebí vzít v úvahu rovněž fakt, že mužský a ženský mozek fungují odlišným způsobem, což jistě má na profesionální činnost obou pohlaví svůj vliv.

Tabulka: Pracovníci v civilním sektoru národního hospodářství podle odvětví, 2002 [17]

Pracovní odvětví	Zastoupení žen (%)	Zastoupení mužů (%)
stavebnictví	9	91
rybolov, chov ryb	18	82
činnosti v oblasti nemovitostí	42	58
veřejná správa	48	52
obchod	51	49
peněžnictví, pojišťovnictví	61	39
školství	74	26
zdravotnictví, sociální činnosti	79	21

Dlužno uvést, že ženy čelí množstvím překážek, které jim zabráňují v uskutečňování cílů nehledě na jejich zpočátku vyšší ambice. Tyto bariéry, které před ženy staví společnost, a které jim zabráňují například v kariérním postupu, jsou souhrnně nazývány „skleněný“ nebo „neviditelný strop“. V naší společnosti stále přetrvávají chybné představy o nižší kompetenci pracovní síly žen v důsledku jejich dalších sociálních rolí - zejména role žen jako matek či domácích hospodyň. Tradiční genderová dělba práce tak přispívá k upevňování tzv. skleněného stropu a ženy mnohdy rezignují na úsilí o získání lepšího pracovního uplatnění či vyšší pracovní pozice.

Lze tvrdit, že aktivita žen na pracovním trhu je poznamenána celým systémem diskriminačních faktorů, které jsou vyživovány horizontální a vertikální segregací pracovního trhu dle pohlaví a nerovným zacházením s ženami. Co se týká mezd žen na trhu práce, tak ty bývají v obecné rovině v porovnání s mzdami mužů nižší - např. v roce 2002 ženy v České republice v průměru vydělávaly pouze 74% průměrné mzdy mužů, přičemž nejrůznější materiály uvádí stále v platech mužů a žen aktuální čtvrtinový rozdíl ve prospěch mužů. Je třeba však opětovně zdůraznit, že tento zlomek odpovídá pouze průměrným vyjádřením rozdílu. Podíváme-li se na nejvyšší rozdíly v průměrné mzdě žen a mužů, které bývají patrné na pozicích vedoucích pracovníků, můžeme zaznamenat alarmujících 45%, tedy bezmála padesátiprocentní rozdíl! Tyto rozdíly, v nichž jsou samozřejmě započteny objektivní faktory jako např. druh a délka pracovního úvazku, odpracované hodiny či práce přesčas, poukazují na to, že práce, kterou odvádí žena, je hodnocena společností stále jako méně prestižní, což je pro ženu značně demotivující.

Ženy jsou rovněž těmi, kdo obtížnějším způsobem dosahují řídicích a rozhodovacích pracovních pozic, přitom rovnoměrné zastoupení žen v rozhodovacích procesech by mělo být jednou ze zásad vyspělého demokratického státu. Tento princip by měl prolínat napříč všemi úrovněmi – jak politikou, veřejnou správou, samosprávou tak i soukromým sektorem, neboť jej deklaruje množství dokumentů jak na úrovni Organizace spojených národů (např. Pekingská akční platforma či Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen), tak na úrovni Evropské unie. Názorný příklad uvidíme, podíváme-li se blíže na sektor státní správy, který je tvořen veřejnou správou a samosprávou. Ačkoliv je státní správa považována za sektor značně feminizovaný, podíl žen se snižuje se zvyšujícími se funkcemi. Obsazení čelních funkcí v politických stranách rovněž svědčí o značné převaze mužů nad ženami. Podle Stínové zprávy v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů, 2004 řadě evropských zemí přijímají jednotlivé politické strany aktivní opatření proto, aby se zvýšil počet žen na kandidátních listinách a tudíž ve volených pozicích – a to i tam, kde jim to nenařizuje volební zákon. V České republice je dosud jedinou českou politickou stranou oficiálně používající kvóty ČSSD. Jedná se o vnitřní kvótu 25% žen doplňovanou do všech stranických orgánů. Díky kvótě musí být v předsednictvu na všech úrovních vždy nejméně jedna žena; kvóta se ale nevztahuje na kandidátní listiny ani na zastoupení ve vládě a je tedy zřejmé, že se jedná o nahodilé opatření, nikoli o systematickou koncepci vedoucí ke zvýšení počtu žen ve volených pozicích.

Mezi diskriminační faktory, které postihují zejména ženy, můžeme řadit rovněž vyšší ohrožení již nabyté pracovní pozice, neboť je v naší společnosti patrná tendence přednostně ze zaměstnání propouštět právě ženy a taktéž skrytou diskriminaci osob pečujících o děti, neboť těmito osobami bývají ve většině případů opět ženy. V neposlední řadě je třeba se zmínit o diskriminaci v přijímání do zaměstnání, neboť je bohužel zcela běžné, že ženy bývají v průběhu přijímacích řízení dotazovány na způsob zajištění péče o děti či případné plánování mateřství, což bývá zejména v soukromém sektoru jedním ze základních faktorů hovořících pro nebo proti přijetí uchazečky.

Aktivita žen na pracovním trhu je přes jejich nerovné postavení považována za poměrně vysokou. Přesto však výrazně více žen než mužů zůstává taktéž pracovně neaktivních. Nejčastějším důvodem bývá uváděna nutnost péče o rodinu a domácnost. Tyto údaje poukazují na jeden z charakteristických rysů postavení žen v české společnosti, který bývá nazýván **dvojím břemenem**, což je rodinná a zároveň pracovní povinnost, která ženy na trhu práce značně znevýhodňuje.

K nezaměstnanosti žen lze souhrnně uvést následující fakta: ženy jsou ty, které stojí tváří v tvář vyšším mírám nezaměstnanosti registrovaných uchazečů o zaměstnání a taktéž vyšším mírám dlouhodobé nezaměstnanosti. Počet žen bez práce roste rychleji než počet nezaměstnaných mužů. Vzhledem k tomu, že ženy bývají hůře platově hodnoceny, v případě jejich nezaměstnanosti je rovněž výše jejich hmotného zabezpečení nižší.

ZÁVĚR

Samotné postavení ženy v naší společnosti podmiňuje řada determinantů. Politické struktury České republiky, respektive státní správa, občanské instituty, neziskové organizace či sdružení, hromadné sdělovací prostředky, ale i občané – tedy sami muži a ženy – se aktivně spolupodílejí na vývoji tohoto fenoménu. Ačkoliv by bylo možno vést téměř nekonečně dlouhou debatu nad tím, který ze subjektů z uvedeného spektra má větší vliv na současnou pozici žen, je nesporné, že naše vláda sehrává vedoucí roli v určování legitimacy pravidel, které posléze rámuje konkrétní práva a povinnosti členů společnosti. Parlament ČR sestávající z Poslanecké sněmovny a Senátu přijímá příslušné právní předpisy, které musí být v souladu s ústavou a mezinárodními smlouvami, jimiž je Česká republika vázána. Zejména z mezinárodních smluv vyplývá povinnost zabezpečit, aby byl ctěn a dodržován princip rovnosti představující jednu z nejvyšších hodnot demokratického státu.

Výzkumy dokazují, že navzdory přijatým zákonným opatřením i mezinárodním smlouvám dochází stále k systematické diskriminaci žen. Zdrojem této diskriminace na jedné straně genderové stereotypy hluboce zakořeněné ve společnosti a na straně druhé nedostatečná koncepce vlády, která by definitivně zajistila dodržování principu rovnosti ve všech sférách společnosti.

Ačkoliv je na každém členu společnosti, jakým způsobem bude pěstovat a rozvíjet své osobnostní kvality, ke kterým jistě přináležejí respekt, úcta a tolerance k ostatním lidem, míra zodpovědnosti za rovné postavení žen a mužů ve společnosti podle mého názoru leží zejména na bedrech našich zákonodárců. Ti mohou svojí činností prosadit účinná opatření, zřídit relevantní institucionální struktury a přidělit svým projektům odpovídající finanční prostředky i personální zdroje tak, aby se rovné postavení žen a mužů ve společnosti stalo zcela přirozeným jevem.

2. POSTAVENÍ ŽENY V RODINĚ

2.1 RODINA, SŇATEK, ROZVOD, MATEŘSTVÍ, RODIČOVSTVÍ

Jak bylo uvedeno v kapitole pojednávající o genderové socializaci a genderových stereotypech, ženy jsou od dětství vychovávány jiným způsobem a k odlišným rolím než muži, a to jak na vědomé tak i na nevědomé úrovni. I navzdory tomu, že se naše společnost transformuje do podoby, která představuje rovné šance a podmínky pro muže i ženy, postavení ženy v rodině lze stále charakterizovat jako důrazně dominantní. Dominantní však pouze v tom smyslu, že záleží v převládající participaci ženy na chodu domácnosti a péči o děti. Tento stav však ženu zbavuje možnosti uspokojení jedné ze základních potřeb – potřeby seberealizace v rámci zaměstnání.

Postavení ženy v rodině bylo donedávna zapříčiněno patriarchálním modelem rodiny, přičemž již z názvu vyplývá, že tento model byl založen na nadřazenosti muže – otce rodiny. Z perspektivy dneška bývají velmi zajímavé černobílé fotografie rodin té doby, na kterých si lze všimnout markantní symboliky postavení otce jako hlavy rodiny, který většinou stojí a manželka o úroveň níže sedí obklopena jejich dětmi. Otec je tak, byť jen symbolicky, prezentován v roli vládce nad rodinou. Je povinen materiálně zabezpečovat všechny členy své rodiny. Role ženy je omezována na roli hospodyně a poslušné manželky a matky dětí.

Vývoj společnosti způsobil, že rodina, tak jak ji známe z minulosti, ztratila některé ze svých funkcí, avšak zároveň i jiné získala. Je tedy jiná. Základní úkol by však měla splňovat v každé době – měla by vedle ekonomického aspektu představovat pro všechny své členy bezpečný prostor a zaručovat jejich kvalitní, zdravý vývoj s důrazem na vývoj a výchovu dětí. Zdá se však, že realizace této primární povinnosti rodiny bývá mnohdy nesplnitelná, neboť jí v cestě stojí řada překážek (*pozn.: za obecné základní funkce rodiny bývají označovány funkce reprodukční, sociálně-ekonomická, socializační a regenerační a někdy bývá zmíněna rovněž funkce tvorby lidského kapitálu, jako přípravy dítěte na jeho život ve společnosti*).

Rodina je základním segmentem společnosti, mikroprostředím, ve kterém dochází k vzájemné interakci jejích členů. Za zákonnou bývá v naší republice (v naší kultuře) považována rodina, která je posvěcena sňatkem dvou osob opačného pohlaví. Lze tvrdit, že rodina je nejdůležitější sociální skupinu ve společnosti. Rodinu je možno pojímat v několika rovinách, tou nejširší je rodina jako minimálně dvougenerační forma soužití dětí a rodičů, která má trvalý charakter a pevné vazby solidarity mezi generacemi i uvnitř jednotlivých generací. Trvalý charakter však nezakládá rigiditu a nepřipustnost vývoje rodiny, naopak. Každá konkrétní rodina od svého založení prochází určitým vývojem a i všeobecně lze říci, že znakem jakékoliv rodiny je její variabilita v závislosti na sociálním a kulturním prostředí.

Sňatek je určitý společenský rituál, kterým dávají jeho aktéři ve většině případů najevo svoji vůli právně registrovat svůj svazek a tím požívat výhody a plnit povinnosti z tohoto svazku vyplývající. Vzniká tak manželství. (*pozn.: je nutné zmínit, že v dnešní době je zcela obvyklé partnerství právně neošetřené – tzv. volné, neregistrované partnerství, partnerství druh-družka, nebo lidověji partnerství „na psí knížku“*). Sňatek tedy stojí na počátku zrodu rodiny, kterou nazýváme párová, samozřejmě v případě, že v ní absentují děti.

Míra sňatečnosti v současné době činí cca pět sňatků na tisíc obyvatel naší země, zatímco v minulosti se pohybovala v rozmezí sedm až deset sňatků na tisíc obyvatel. Průměrný věk, kdy žena uzavírá sňatek, je dnes cca dvacet osm let, u muže je tomu o dva roky více (*pozn.: více viz kapitola 2.2 Podoba rodiny se mění*). Z uvedených údajů lze vyzorovat trend snižování sňatečnosti a zároveň odkládání svatby na pozdější dobu. Podle demografa Tomáše Kučery z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze se však v příštích letech počet sňatků přechodně zvýší, neboť manželství budou uzavírat právě ti lidé, kteří svatbu odkládali. [18] Pokles sňatečnosti v naší společnosti indikuje pokles zájmu o manželství. Ačkoliv je institut manželství stále považován za velmi důležitý a jeho hodnota je nezanedbatelná, jeho prestiž v porovnání s minulostí se již nenachází na takové úrovni. Stále více lidí volí v pořadí nejdříve rozšiřování vzdělání, budování kariéry nebo cestování a teprve poté považují uzavření manželství za přirozené naplnění jedné ze svých životních etap. Při tomto stylu života se pochopitelně lépe uplatňuje volné partnerství, které se mj. vyznačuje vyšší mírou svobody pro oba partnery. Volné partnerství typu druh-družka (bez dětí) také umožňuje lidem naučit se spolu sžít, řešit partnerské krize a upevnit svůj vztah s nadstavbou, která připouští, že v případě nedosažení společné „adaptace“, mohou partneři svůj svazek ukončit bez oficiálních problematických obligátností. Vedle nepochybných

výhod má však takové volné soužití i své nevýhody, přičemž tyto nevýhody postihují některé klíčové životní situace. Pokud například partneři chtějí mít dítě, jeden z partnerů je neplodný a jediným možným východiskem je adopce, poté je jejich společné manželství jednou z podmínek zdárného vyřešení problému. Dále pokud jeden z partnerů těžce onemocní nebo dokonce zemře, jeho druh nepožívá stejné výše práv jako v případě partnera – manžela (nemá například právo na sdělení zdravotního stavu nebo právo dědit). Souhrnně lze říci, že právě proto, že úředně stvrzené manželství postihuje důležité společenské oblasti, zůstává nenahraditelným institutem naší kultury.

Ačkoliv **manželství** obecně poskytuje značné výhody oběma partnerům, nezakládá ještě jistotu, že vztah partnerů bude funkční. Zajímavý se v tomto kontextu jeví následující článek uveřejněný v časopise Psychologie dnes: „Pro některé novomanželské páry může být výhodnější, když budou od manželství očekávat těžké časy, než když si budou manželské soužití představovat jako procházku růžovou zahradou. Vědci zjistili, že méně často zažívají prudký pokles spokojenosti v manželství ty manželské páry, které měly přesnější představu o manželství – i když nebyla úplně růžová. Pro manželská očekávání je klíčové reflektovat vlastní schopnosti týkající se řešení problémů. Z dlouhodobého hlediska je pro spokojené manželství důležité uvědomovat si silné a slabé stránky vztahu. Spokojenost se vztahem klesá, pokud se očekávání rozcházejí od reality. Často bývá zdůrazňována myšlenka pozitivní představy o manželství a o partnerovi. Tato představa může vést ke krátkodobým pocitům štěstí a spokojenosti. Pokud si však například partnera příliš idealizujeme, dříve či později zákonitě přijde zklamání. Uvedené poznatky vyplývají z nové studie uveřejněné v květnovém vydání časopisu Journal of Personality and Social Psychology, jejímiž autory jsou James McNulty a Benjamin Karney. Výzkumu se účastnilo 82 novomanželských párů; 17 z nich se během trvání výzkumu rozvedlo.“ [19] Již z logiky věci vyplývá, že přílišná idealizace jakékoliv skutečnosti, dříve či později musí vést k rozčarování. Soužití lidí, třeba jen dvou, nutně přináší kolizní situace, které je nezbytné řešit. Pokud však řešení nenastává a kolize přetrvávají, nebo se často opakují, vzniká krize, která může vyústit v patovou situaci a rozvod.

Statistiky uvádí, že míra rozvodovosti v České republice stoupá, přičemž je průměrně rozváděno cca 33 tisíc manželství ročně, což odpovídá cca čtyřiceti šesti procentům. „V roce 1998 byl novelizován zákon o rodině, který zavádí zjednodušenou formu rozvodu. Manželství může zaniknout po vzájemné dohodě takzvaným **smluveným (konsenzuálním) rozvodem**. „Soud v takovém případě nezkoumá příčinu rozvratu manželství, neprobíhá

složité dokazování. Pokud účastníci nemají nezletilé děti, zvládnou přetížené soudy uzavřít řízení průměrně do tří měsíců. Manželé, kteří chtějí být takto rozvedeni, musejí splnit několik podmínek. Jejich svazek musí trvat déle než rok a oni dva spolu minimálně půl roku nežijí. Soudu musí být předložena písemná smlouva s úředně ověřenými podpisy upravující porozvodové majetkové vypořádání, otázku bydlení, případně vyživovací povinnost a pravomocné rozhodnutí soudu o nezletilých dětech.“ [20] **Běžné rozvodové řízení**, ve kterém figurují nezletilé děti bývá spojeno s bolestnou procedurou. Dítě v naprosté většině případů psychicky strádá a mnohdy bývá poškozen jeho emoční vývoj. Dalším negativním aspektem je rovněž skutečnost, že soud většinou automaticky rozhodne, že po rozvodu bude mít dítě v péči jeho matka. Statistiky uvádí, že v České republice bývá dítě svěřováno matce v cca devadesáti procentech, v osmi procentech pak svému otci a pouze ve dvou zbylých procentech se o dítě starají oba rodiče ve formě tzv. společné či střídavé péče. Tato balance upoutává pozornost a nabízí otázku, zda se nejedná o diskriminaci mužů – otců. Žena je biologicky předurčena k mateřství, je tedy jasné, že biologické faktory stanovují nutnost svěřit při rozvodu rodičů ženě dítě v raném věku. Podíl žen a mužů, kteří v úplné rodině pečují o chod domácnosti a o děti hovoří jednoznačně ve prospěch žen. Tedy i tentokrát jeden ze sociálních faktorů (většinou vznikající díky genderovým stereotypům) straní ženám, neboť jsou to převážně ženy, které povinně dělí svůj čas mezi kariéru a domácnost. Pak je pochopitelné a zcela logické, že soudy svěřují děti do péče častěji ženám než mužům. Nicméně na druhé straně je taktéž pravdou, že stále více žen usiluje o to budovat si kariérní roli paralelně s rolí matky, což by spolu s dalšími argumenty mohlo snižovat jednoznačnost a tím jednostrannost soudních rozhodnutí. Nehledě na jistě zcela nejdůležitější fakt, že muž by měl jednoznačně požívat stejných práv jako žena. Domnívám se, že v univerzální rovině neexistuje důvod, proč by mělo být precedentní při rozvodech svěřovat dítě do péče pouze matce. Ačkoliv statisticky nelze dokázat, jaká část všech případů mužů byla v soudních rozhodnutích týkajících se svěřením dítěte do péče poškozena, podle mého názoru je diskriminace mužů v této sféře signifikantní. Postavení ženy (na úkor muže) je tak v tomto aspektu výhodnější, globální zhodnocení však nevyznívá dobře ani pro jednu ze stran. Zdá se totiž, že je opomíjen důležitý moment, kterým je primární důraz na blaho dětí a jejich řádný vývoj.

Jak bylo uvedeno, žena je biologicky naprogramována k **mateřství**. Současná medicína označuje za rizikovou hranici pro početí dítěte 35 let věku ženy, umělé oplodnění může žena absolvovat do čtyřiceti let. Statistiky poukazují na to, že průměrný věk ženy, která porodí

první dítě, je 26 let (v některých případech bývá uváděno 28 let), přičemž tato hranice má stoupající tendenci. Současně porodnost klesá.

Odkládání pořízení prvního dítěte s sebou přináší fenomén tzv. dobrovolné bezdětnosti (*pozn.: důvodem nedobrovolné bezdětnosti je neplodnost či sterilita*). Dobrovolná bezdětnost může být dočasná nebo celoživotní. Dočasnou dobrovolnou bezdětnost způsobují různé důvody (např. ekonomické), je tedy namístě podotknout, zda není dobrovolnost v některých případech pouze údajná. Mnoho jiných případů odkládání mateřství však napovídá o významných změnách v reprodukčním, případně partnerském či rodinném chování relevantní části společnosti.

Nedobrovolná bezdětnost může být vyřešena adoptí dítěte. Je jistě zajímavé, že „touha po dítěti není vyhrazena pouze ženám – rodičovský pud je vrozený oběma pohlavím zcela stejně. Avšak vzhledem k sociálním zvyklostem naší společnosti týkajících se zabezpečování rodiny po finanční stránce a po stránce péče o děti je tento pud u mužů potlačen. Doma s dětmi zůstává většinou žena. Ale pokud muž zůstane s dítětem z nějakého důvodu sám, bez matky dítěte, vyvinou se u něj stejné instinkty jako u matky.“ [21] Toto zjištění mimo jiné do jisté míry hovoří ve prospěch otců, kteří byli poškozeni soudním rozhodnutím o určení dítěte do péče.

Za ideální je považována výchova dítěte v úplné rodině. Optimální **rodičovství** je takové, které působí na vývoj dítěte vyváženě jak ze strany matky tak i otce – z předchozích kapitol je jasné, že každý z rodičů má tendenci na dítě působit jinak, zdá se tedy, že paralelní působení obou pólů by mělo pro dítě tvořit nejlepší podmínky. Je však nutné dodat, že tato teoretická rovnice nemusí být v praxi naplněna, což ještě zdaleka nepředznamenává neúspěch jiných modelů - například pokud dítě vyrůstá v neúplné rodině, kde jeden z rodičů absentuje. (*Pozn.: v neúplných rodinách nejčastěji chybí otec, k čemuž nemalou měrou napomáhá trend svěřování dítěte do péče spíše matce.*). Na výchovu dítěte působí mj. vlivy jako osobnostní vyzrálost rodičů, úroveň jejich vzdělání a všeobecného přehledu, morálka, kultura, hodnoty a postoje rodičů a jiné zásadní determinanty. Existuje samozřejmě několik výchovných koncepcí. Domnívám se, že nanejvýš vhodnou koncepcí je tzv. demokratická. Při ní rodiče předávají dítěti své hodnoty a postoje, které považují za důležité a zároveň nechávají dítěti určitý prostor k diskusi nad těmito hodnotami, což vede k utváření si vlastního názoru. Nezbytné je při výchově dětí pamatovat na dětská práva, mezi něž patří nejen právo na ochranu před násilím, právo na vzdělání, atd. ale i právo na vlastní názor.

2.2 PODOBA RODINY SE MĚNÍ

Vznik sociálního státu a postindustriální epocha zapříčinily vytvoření prostředí, které život v rodině oproti odlišným formám soužití znevýhodňuje. Systém sociální péče a důchodového pojištění do jisté míry dočasně omezil význam dětí jako investice pro budoucí hmotné zajištění. Rozhodnutí mít nebo nemít děti je nyní pokládáno za čistě soukromou věc obou rodičů, nikoliv za věc prospěšnou pro celou společnost. Důraz na individualizaci jedince přispěl k poklesu hodnoty rodiny, navzdory tomu však rodina zůstává základním článkem naší společnosti.

„Přesun hmotného významu dětí ze sféry přímého hmotného zajištění (vztah dítě - rodič) do sféry nepřímého zabezpečení (vztah generace ekonomicky aktivního obyvatelstva versus generace v důchodovém věku) nebyl kompenzován změnou přístupu společnosti a státu k rodinám, přestože strukturální význam rodin s dětmi pro fungování společnosti, který vyplývá z jejich nenahraditelných nebo obtížně nahraditelných funkcí, zůstal nezměněný. Tvorba lidského kapitálu a plnění dalších funkcí rodiny nejsou materiálně a finančně oceněny (resp. „vyrovnány“), což při ztrátě přímého materiálního nebo finančního užitku z dětí výrazně znevýhodňuje rodiny s dětmi vůči ostatnímu obyvatelstvu.

Tato situace, kdy je rodinná forma života komparativně nevýhodná vůči životu bez dětí, souvisí se strukturálními změnami moderní společnosti, a není proto plně odstranitelná. Tento stav je ovšem dlouhodobě nepříznivý, neboť jeho následkem je pokles porodnosti a populačního růstu. Narůstající náklady spojené s výkonem přirozených funkcí rodiny současně zvyšují nároky na náhradní výkon těchto funkcí rodiny státem. Oba tyto důsledky odrážející se v regresivním populačním vývoji a v postupném nárůstu náhradních funkcí státu a tím zpětně v daňovém zatížení jsou proto východiskem pro formulaci souboru takových opatření, která by upevnila místo rodiny ve společnosti a poskytla rodinám kompenzaci nákladů na výkon jejich funkcí, resp. ocenění tohoto výkonu.“ [22]

Statistické údaje o sociální realitě poukazují na následující změny, které se odehrávají v rámci českých rodin od devadesátých let dvacátého století. Od uvedené doby došlo k signifikantním změnám demografických procesů, které ovlivnily podobu rodiny a mají dosah i do současnosti. Došlo ke snížení sňatečnosti (jak u svobodných lidí tak sňatečnosti opakované), uzavírání manželství je odkládáno do vyššího věku, přičemž jej částečně nahrazuje tzv. volné (nesezdané) soužití. Například v roce 2003 bylo uzavřeno necelých 49

tisíc sňatků, v roce 2002 do manželství vstupovalo pouze 66% mužů a 72% žen v průměrném věku 29,7 let (muži), resp. 27,2 let (ženy). Odkládání sňatku je patrné u všech skupin z hlediska dosažení úplného vzdělání, u vysokoškoláků je však tento trend nápadnější.

Rovněž narození prvního dítěte je odkládáno na později. Zatímco sňatečnost vykazuje sestupný trend, rozvodovost nadále stoupá. Dlouhodobě vysokou rozvodovost v české populaci lze charakterizovat jako dysfunkční rys rodinného chování. V roce 2003 například bylo rozvedeno 32 824 manželství, tj. 48%. Mezi hlavní příčiny rozpadu manželství oficiálně řadíme zejména rozdílnost povah, zájmů či názorů, jaké jsou skutečné důvody však není možné zjistit. Zákon o rodině navíc umožňuje tzv. smluvený rozvod a tedy pokud se manželé dohodnou, není příčina zjišťována (viz kapitola 2.1 Rodina, sňatek, rozvod, mateřství, rodičovství).

Dlouhodobým rysem dysfunkčního rodinného chování české populace je vysoká rozvodovost. Důvody rozpadů manželství, které jsou oficiálně uváděné v rámci rozvodových sporů, se sice zásadně nemění, na druhé straně skutečné důvody nejsou známy natolik, aby bylo možno vypracovat systém účinných preventivních opatření na snížení rozvodovosti.

V devadesátých letech rovněž došlo k výraznému poklesu porodnosti, který v České republice patří v současnosti k nejnižším na světě. Tento pokles je dáván do souvislosti s odkladem rození dětí do vyššího věku ženy. Současný průměrný věk žen – prvorodiček se pohybuje kolem 26 let (v devadesátých letech byla tato hranice kolem 22 let). Podíl dětí narozených mimo manželství vzrostl jednak v důsledku nižšího počtu vdaných žen a zároveň větší společenské toleranci k alternativním druhům „rodinného života“, jako jsou nesezdaná soužití či matky samoživitelky atd. Tento trend lze zatím vypozařovat spíše u žen s nižším dokončeným vzděláním. V posledních letech se rovněž snížil počet provedených interrupcí. Například v roce 1990 bylo provedeno 109 tisíc interrupcí a v roce 2002 „jen“ 31 tisíc, což lze přičíst k dobru odpovědnějšímu přístupu k používání antikoncepce jakož i k plánování rodiny.

Uvedená fakta a mnoho dalších přímo ovlivnila **strukturu rodin**. Zejména u těch členů naší společnosti, kteří nedosáhli věku 30 let je patrný nárůst podílu nesezdaného soužití oproti

oficiálnímu zakládání rodin. Z hlediska reprodukce však zatím nelze nesezdané soužití pokládat za alternativu tradičního manželství. „Zatímco přímý sňatek je stále často spojen s těhotenstvím partnerky, podíl bezdětných nesezdaných párů, které doposud neuzavřely manželství, je ve srovnání s manželskými páry více než dvojnásobný. Manželé se nejčastěji rozhodli pro sňatek v souvislosti s uspokojivou finanční situací či přáním mít děti v manželství. Nesezdaní partneři dali zatím přednost společnému životu bez sňatku zejména z důvodů zkoušky společného bydlení, prozatímní nepřítomnosti dítěte, či hédonistické chuti užívat si života bez závazků.“ [23]

Vedle forem rodinného života celospolečenské změny zasáhly rovněž **vnitřní vztahy v rodině**. „Vztahy v rodinách mezi partnery a v širší rodině mezi generacemi se mění pod vlivem vývoje sociálních a ekonomických podmínek, demografických procesů i kulturních změn včetně pozvolného pronikání vlivu jiných kultur a zvyklostí. Ve zjišťovaných hodnotových orientacích si rodina a rodičovství své výsadní postavení stále udržují bez ohledu na věk, vzdělání a další charakteristiky, nicméně mladší lidé více než starší nespatřují tak často zásadnější rozdíly mezi legalizovaným partnerstvím v manželství a nesezdaným soužitím. Snižování významu přikládaného legitimitě a institucionalizaci partnerského svazku souvisí ze změnami postavení muže a ženy, podmíněnými poklesem ekonomické závislosti žen na manželovi v důsledku vyšší vzdělanosti a trvale vysoké zaměstnanosti žen, ale také celkovým posilováním individualismu a sociální atomizace. Mění se tak i hodnotový a normativní obsah mateřství a otcovství a v důsledku toho postavení matky a otce při výchově dětí a rozhodování již o jejich počtu, pak o jejich výchově i budoucím životě.“ [24]

Jak bylo předesláno, podoba rodiny se postupně mění v přímé závislosti na změnách společnosti, jíž je rodina základní jednotkou. Ačkoliv se stále častěji setkáváme s alespoň dočasnými tendencemi nahrazovat rodinné uspořádání odpovídajícími alternativami, lze v současnosti pokládat oficiální rodinný svazek za stále nejvíce příhodný. Je však nutné dodat, že pouze v případě, že je takový svazek funkčně v pořádku. Na dysfunkčnost rodiny může upozorňovat mnoho ukazatelů, z nichž jedním a velmi závažným je například **násilí v rodině**. Jedná se o opakované psychické či fyzické násilí nebo násilí se sexuálním podtextem namířené vůči osobě či osobám v rodině. Mezi násilím v rodině nejohroženější sociální skupiny patří děti a ženy. Je vědecky zjištěno, že více než třetina žen zažila ve svém životě násilí ze strany svého partnera a z těchto žen cca 41% mělo pocit ohrožení života.

Vzhledem k tomu, že násilí se odehrává za zavřenými dveřmi domovů, je vysoce pravděpodobné, že procentuální vyjádření počtu obětí je dosti zkreslené, neboť se nezdá, že provedené násilí zůstává neohlášeno. Rovněž dochází k bagatelizování a zakrývání takových činů oběťmi. Násilí mezi partnery je považováno za nejčastější. Mezi oběťmi se však kromě dětí a žen nachází i senioři nebo zdravotně postižení členové rodiny.

2.3 SLADĚNÍ ZAMĚSTNÁNÍ A RODINNÉHO ŽIVOTA ŽENY

„Změny vztahů v rodině jsou vzájemně propojeny se změnami rolí členů uvnitř i mimo rodinu. I když by hodnoty manželství významněji neměly konkurovat profesním ambicím lidí, roste potřeba harmonizace rodiny a zaměstnání. Zvýšením zaměstnanosti žen ve druhé polovině 20. století a nárůstem požadavků zaměstnavatelů na výkonnost v posledních letech roste potřeba efektivního sladění rodinných a profesních rolí ženy, zatímco pro většinu mužů je dilema práce a rodiny i dnes téměř bezproblémové. I při převaze rodin se dvěma ekonomicky aktivními rodiči se **od žen očekává vedle zaměstnání větší podíl na péči o domácnost**, od muže pak především finanční zabezpečení rodiny s případnou pomocí při zajišťování chodu rodiny. Známa je diskrepance mezi deklarovanými požadavky na rovnoprávné rozdělení domácích prací mezi partnery a komplementárností rolí muže a ženy převažující v reálném životě. [25]

Ačkoliv lze říci, že rodičovské povinnosti jsou sdíleny oběma partnery častěji, než jak tomu bylo dříve, péče o děti je stále spíše záležitostí žen. Takové situaci nahrávají jednak již několikrát zmíněné genderové stereotypy a zároveň nedostatečná opatření státu v rámci pro-rodinné politiky. Mateřství či fertilní věk ženy do určité míry omezují šance žen na odpovídající pracovní uplatnění. Daleko nejvíce znevýhodněné na trhu práce bývají matky po mateřské dovolené, jakož i matky s dětmi v předškolním věku, osamělé či matky staršího věku (*pozn.: primární roli hrají samozřejmě jiné faktory jako je např. vzdělání, praxe apod., avšak u zmíněných případů žen může být jejich rodinná situace rozhodující pro nepřijetí do zaměstnání*). Nad rámec tohoto hodnocení lze rovněž říci, že vzrůstající zájem žen o budování profesní kariéry přispívá ke snížení porodnosti.

Částečně nebo dočasně je možné roli matky s profesním uplatněním harmonizovat flexibilními změnami zaměstnání, mezi něž patří například práce na směny, částečný

pracovní úvazek, práce doma, úprava délky pracovní doby apod. Tyto možnosti však nejsou ze strany zaměstnavatele frekventovaně nabízeny a poptávka po nich rovněž není bohatá. Například na zkrácený pracovní úvazek bylo v roce 2002 zaměstnáno pouze 8% žen a jen 2% mužů.

Jedním z ústředních nástrojů pomáhajících sloučit profesní kariéru a mateřství je **mateřská a rodičovská dovolená**. Mateřská dovolená v ČR, která podle zákona trvá 28 týdnů, je řazena mezi nejdelší v Evropě. Mateřská dovolená je určena pro matku dítěte, nicméně ve výjimečných případech ji může čerpat i otec. Dokonce je diskutováno zavedení tzv. otcovské dovolené paralelně s mateřskou, a to zejména k posílení role muže v rodině. Prozatím se muze týká možnost využití tzv. rodičovské dovolené, kterou česká legislativa upravuje od roku 1990, přičemž rovné podmínky zavedla až od roku 2001. Rodičovská dovolená, která může trvat až do dosažení třetího roku věku dítěte, je však muži využívána velmi málo – například v roce 2003 čerpalo rodičovskou dovolenou necelé jedno procento mužů. Důvod je prozaický a souvisí s vyššími platy mužů - rodičovskou dovolenou tak využívají vesměs ženy a pouze ti muži, kteří jsou ve své profesi hůře honorováni než jejich manželky (matky dětí).

Zařízení předškolní péče o děti jsou další možností pomáhající sladit zaměstnání a práce ženy. Do těchto zařízení řadíme jesle a mateřské školy, avšak nesmíme zapomínat rovněž na soukromá zařízení jako např. soukromá mateřská centra. Pro zajímavost lze uvést, že v roce 2003 bylo v České republice provozováno cca 60 jeslí, 5 552 mateřských škol a přes 150 soukromých mateřských center. Ačkoliv docházka dětí do mateřských škol není povinná, tato zařízení navštěvuje vysoký počet dětí (v roce 2002/2003 počet pětiletých dětí činil 95% celé dětské populace odpovídající věkové kategorie).

Třebaže existují některé nástroje vhodné pro slučitelnost rodinné a profesní aktivity žen, v celospolečenském kontextu současnosti nepostačují k tomu, aby nedocházelo k celé řadě komplikací. Ne všechny z uvedených nástrojů jsou pro konkrétní rodiny dostupné, někdy je příčinou jejich nevhodnost jindy jsou to finanční důvody. Posledně jmenované hledisko často podmíní, že je zapotřebí využít výpomoci prarodičů či jiných členů širší rodiny, která však nemůže být považována za koncepční prostředek rodinné politiky našeho státu. Přestože nedávné výzkumy prováděné ve státech EU zjistily, že rodiče pocházející ze zemí střední a východní Evropy (včetně České republiky) dávají před opatřeními týkajícími se podpory harmonizace spíše přednost podpoře jednorázové finanční a rodičovské (mateřské)

dovolené, nelze tato zjištění pokládat za impuls k odložení řešení této závažné sociální otázky.

„V letech 2002 – 2003 byl na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně realizován výzkumný projekt „Profese ženy a rodinné soužití, rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových generací na roli ženy a srovnání se situací v EU“, jehož cílem bylo zjištění názorů vysokoškolských studentů a jejich rodičů na roli ženy v rodině a ve společnosti metodou dotazníku. Zkoumaný vzorek tvořilo 552 respondentů – studentek a studentů pražských a brněnských vysokých škol a jejich rodičů. Situace volby mezi rodinou a profesí byla zjišťována u studentek a jejich matek otázkou, která zkoumala jejich názory na rozumné uspořádání životních etap studentky a předložením modelové situace, která respondentky postavila před volbu mezi dítětem a postupem v profesi. Z výsledků představ o prioritě životních etap jasně plyne, že v plánech vysokoškolaček (stejně jako v tom, jaké uspořádání životních etap považují matky za rozumné pro své dcery) má své místo profese i rodina. Po dostudování však většina respondentek (74,8% studentek a 73,7% matek) preferuje (nebo považuje za nejrozumnější pro své dcery) nejen najít si dobrou práci, ale také získat v ní dobrou pozici a teprve pak založit rodinu. Z výsledků je patrné, že většina studentek by zůstala s dítětem doma alespoň dva roky nebo déle (84%), polovina z této skupiny respondentek by se však již v průběhu mateřské dovolené pokoušela věnovat své profesi alespoň na zkrácený úvazek. Stejně tak většina matek by svým dcerám doporučila, aby zůstaly doma s dítětem dva a více let (85,9%). Otázkou do diskuse zůstává, zda 29,2% studentek, které by volily tradiční ženskou roli i za situace, která by nabízela vidinu možné úspěšné realizace v profesi, je moc nebo málo.“ Výsledky tohoto výzkumu potvrzují (ač s určitým omezením), že role ženy s profesními ambicemi stále obsahuje i aspekt pečovatelky a vychovatelky. [26]

ZÁVĚR

Ačkoliv je rodina stále považována za základní a nenahraditelnou jednotku společnosti, sama naše společnost formuje hodnotový rámec, jenž více než rodinnému uskupení nahrává lidem bez závazků, kteří jsou bezdětní, svobodní, mobilní a připraveni pružně reagovat na požadavky trhu. Tradiční rodové role, jež uspokojovalo manželství typu muži-živitel a manželka v domácnosti, mohou být nahrazovány modely, k nimž patří např. dvoukariérové manželství. Model žena-živitelka a muž v domácnosti je v praxi použit pouze v případě, že je z hlediska ekonomické situace rodiny výhodnější, což však vzhledem k vyšším platovým ohodnocením mužů nebývá běžné.

Demografické změny, které se odehrávají v naší společnosti zejména od devadesátých let minulého století, mezi něž řadíme například pokles sňatečnosti, porodnosti, odklady prvních porodů dítěte, nárůst zvolené bezdětnosti, rozvodovosti apod., jsou důkazem lability naší společnosti. Mezi teorie, které vysvětlují současné změny rodinného, partnerského i reprodukčního chování, řadíme teorii racionální volby, která tyto změny přičítá vedle institucionálních zejména ekonomickým faktorům. Diskuse o dopadech těchto změn na budoucí podobu společnosti a o adekvátním řešení je vedena jak na vědecké úrovni tak v politice. Na obou úrovních je nutné aplikovat genderově senzitivní přístup, neboť nejenže dochází k výše popsaným změnám, ale některé negativní jevy, jako například genderová nerovnost v rodině či na pracovním trhu v neprospěch žen, doposud přetrvávají.

Zkostnatělost v přístupu k tradičnímu pojetí rodinného života zapříčiněná mj. genderovými stereotypy vnáší problémy do řešení otázek rovnosti pohlaví. Ženy jsou podrobovány veřejnému tlaku očekávání rodičovství více než muži – je zde patrná silná akcentace role ženy jako matky. Participace žen na trhu práce (těch ve fertilním věku či žen s malými dětmi), ač má vzrůstající tendenci, je vnímána jako negativní jev s neblahým dopadem na výchovu dětí. Nadále bývá potlačována z hlediska potenciálních i stávajících zaměstnavatelů a mnohdy i samotných partnerů takových žen. Vzhledem k skutečnosti, že muži jsou lépe finančně ohodnocováni v zaměstnáních, jsou ženy nuceny svoji volbu podřídit ekonomickému rozpočtu rodiny. Ačkoliv existují nástroje podporující sladění pracovních aktivit žen s rodinnými, nebývají mnohdy dostupné (např. finančně) nebo nejsou pro své nedostatky akceptovatelné či zcela vyhovující.

3. ZÁKLADNÍ ZÁKONNÁ ÚPRAVA PROBLEMATIKY

3.1 EVROPSKÁ INTEGRACE A JEJÍ VLIV NA POSTAVENÍ ŽENY V NAŠÍ SPOLEČNOSTI

Po roce 1989 logicky vyvstala potřeba metamorfózy právního řádu České republiky, přičemž žádaná přeměna probíhá až doposud. Důležitým mezníkem v tomto období se rovněž stalo datum vstupu České republiky do Evropské unie, neboť pochopitelně muselo dojít k náležité harmonizaci právních předpisů s právem Evropského společenství. České právo tak bylo nuceno absorbovat bazální zásady evropského práva, mezi nimiž se například objevuje **zásada rovnosti**. Pokud tuto zásadu přeneseme do problematiky genderu, hovoříme o tzv. principu rovného zacházení s ženami a muži.

3.1.1 GENDER MAINSTREAMING

V souvislosti s integrací České republiky do Evropské unie a zároveň v kontextu s problematikou rovného zacházení je frekventovaně skloňován pojem „gender mainstreaming“. Co tento pojem znamená a jaký má význam? **Gender mainstreaming** je metoda, která zahrnuje koncepční, vyhodnocovací i rozhodovací procesy, jež slouží k odstraňování nerovností mezi ženami a muži. Tato metoda je pokládána za jeden z nejúčinnějších nástrojů k dosažení rovnosti pohlaví (*pozn.: pojem je složen ze dvou výrazů, které pochází z anglického jazyka, přičemž výraz „gender“ lze přeložit jako „pohlaví“, a to ve smyslu sociokulturním nikoliv biologickém a český ekvivalent pro kořen slova mainstreaming je „hlavní proud“, což lze významově přiblížit jako průřezový úkol*). Jak bylo předesláno gender mainstreaming je nástrojem, tedy cestou nikoliv cílem. Gender mainstreaming může být definován jako „snaha nebránit úsilí na podporu implementace specifických opatření, ale naopak usilovat, aby se ve všech oblastech politik a příslušných opatřeních promítla snaha o dosažení rovnosti. Genderovou rovností máme na mysli skutečnost, že všechny lidské bytosti mají právo svobodně rozvíjet své osobní schopnosti a činit volbu bez ohledu na limity dané genderovými rolemi. Dále jde o to, aby aspirace a potřeby žen a mužů byly hodnoceny a posuzovány stejně. Formální rovnost (rovnost de iure) je pouze prvním krokem k rovnosti materiální (rovnost de facto). Za účelem vyrovnání minulé a stávající diskriminace může být nutné přijetí určitých pozitivních opatření a

asymetrický přístup. Genderové rozdíly mohou být ovlivněny dalšími strukturálními rozdíly, jako je rasový, etnický či třídní původ. Tyto dimenze, jakož i ostatní charakteristiky (věk, zdravotní handicapy, rodinný stav, sexuální orientace) mohou být také relevantními faktory při provádění gender impact assessment.“ [27]

Samotná myšlenka gender mainstreamingu pochází z ženského kongresu v Nairobi, který se konal v roce 1985. Opětovně byl diskutován v rámci čtvrté světové konference žen v Pekingu v roce 1995. V únoru 1996 pak Evropská komise přijala komuniké ve věci mainstreamingu, což byl vůbec první oficiální krok k implementaci gender mainstreamingu na úrovni Evropského společenství. V roce 1997 vyzval Evropský parlament členské státy Evropské unie k prosazování politiky gender mainstreamingu. Státy Evropské unie jsou v souvislosti s prosazováním rovnosti šancí vázány Článkem 3, odst. 2 Amsterodamské smlouvy z roku 1999.

Naše vláda metodu gender mainstreaming přijala za legitimní nástroj své politiky rovných příležitostí žen a mužů svým usnesením č. 456 ze dne 09.05. 2001. V praxi to znamená, že před přijetím jakéhokoliv rozhodnutí musí vláda důsledně provést tzv. genderovou analýzu a pomocí jejích výsledků vyhodnotit, jaký vliv bude mít její rozhodnutí na ženy a muže. Pokud se prokáže, že takové rozhodnutí bude mít škodlivý dopad na jedno z pohlaví, vláda má povinnost takový účinek odstranit případně minimalizovat. V souvislosti s nutností apriorního vypracování analýzy dopadu politických rozhodnutí na muže a ženy hovoříme o metodě **gender impact assessment**. „Gender impact assessment znamená hodnocení a porovnávání podle relevantních genderových kritérií, stávající situace a očekávaných trendů dalšího vývoje vyplývajících z implementace navrhované politiky. Je prováděn v případě, že je zřejmé, že určitá politika má vliv na genderové vztahy. Nejúspěšnější je tento postup v počátečním stadiu rozhodovacího procesu, kdy je možné prosadit změny v příslušných politikách.“ [28]

Ze stručného exkursu do historie myšlenky gender mainstreamingu vyplývá, že prosazování gender mainstreamingu je v mnoha zemích včetně té naší v počáteční fázi. Zásada rovnosti by však měla být nedílnou součástí nejen finálního rozhodování, ale i předchozího myšlení a jednání našich zákonodárců a potažmo i celé společnosti. Navzdory celému souboru opatření, které slouží k odstranění nerovnosti mezi muži a ženami, je uplatňování rovného přístupu konstantním problémem, a to nejen v naší republice. Pro srovnání vezmeme

průměrnou mzdu žen zaměstnaných na plný úvazek v některých zemích Evropské unie. V sousední Německé spolkové republice činí rozdíl mezi platy žen a mužů cca 12%, ve Švédském království 17%, v Holandském království 31% a ve Velké Británii dokonce 34%, přičemž v České republice se průměrný rozdíl pohybuje okolo 27%. Nejen tyto rozdíly, rovněž mnohé další projevy nerovností mezi muži a ženami přiměly Evropskou Unii, aby zásadu rovného přístupu vyhlásila za jednu ze svých priorit. Analýzy prováděné v rámci gender impact assessment dokládají, že rozdíly mezi muži a ženami bývají většinou hierarchizovány. To znamená, že atributy připisované ženám bývají společností pokládány za méně hodnotné, druhořadé než ty, které jsou přisuzovány mužům.

Filosofii metody gender mainstreamingu lze poměrně jednoduše vyjádřit. „Stanou-li se vztahy muž-žena základem každé analýzy společenských poměrů a je-li politika žen fundovaně podložena a doplněna politikou rovných příležitostí, ztrácí stará schematická přiřazování svou platnost a jsou nahrazována novými pohledy. V následující části ztrácí platnost zavedená tvrzení, se kterými je ženská politika často konfrontována a to tím, že jsou nahrazována novými přístupy. Tedy již neplatí: *„ženy jsou přecitlivělé ve své kritice stávajících hodnot a norem“*, ale: *„stávající hodnoty a normy jsou znovu přezkoumávány a zaznamenávají změny z hlediska specifiky rovných příležitostí“*; taktéž již neplatí: *„ženy mají své specifické problémy“*, ale: *„společensky utvářené podmínky uvádějí ženy do problematických situací a pozic, za tyto podmínky však nenesou zodpovědnost jen ženy samy“*, nebo již neplatí: *„ženy mají specifické zájmy na základě svého pohlaví“*, ale: *„specifické zájmy žen odrážejí jejich životní podmínky (např. intenzivní soužití s malými dětmi), které jsou ženám přidělovány na základě jejich pohlaví. Muži by měli stejné zájmy, kdyby sdíleli životní podmínky žen“*.“ [29]

Cílem gender mainstreamingu je odhalovat, analyzovat a měnit systémy produkující nerovnost žen a mužů. Tato činnost je účinná v případě, jestliže jsou formulovány cíle, existují právní základy a personální zdroje (pozn.: mezi právní základy řadíme Amsterodamskou smlouvu, směrnice EU a zrovnoprávňující zákony a opatření na různých úrovních řízení společnosti).

3.1.2 AFIRMATIVNÍ AKCE

Afirmativní akce jsou speciální opatření, která slouží k překonání účinku předchozí diskriminace tím, že umožňují, aby diskriminovaný jedinec či skupina mohla soutěžit s favorizovanou skupinou za stejných podmínek, nebo aby byla rovnost zajištěna přímo (*pozn.: používanými ekvivalenty k sousloví afirmativní akce samozřejmě stejného významu jsou pozitivní akce, pozitivní diskriminace apod.*). Afirmativní akce byly poprvé zavedeny ve 30. letech dvacátého století ve Spojených státech amerických, aby v zaměstnáních vyrovnaly předchozí diskriminační praktiky namířené proti organizátorům a členům odborů a později pak byly použity ve prospěch válečných veteránů pro jejich uplatnění na pracovním trhu. Z toho vyplývá, že afirmativní akce neupravují pouze oblast genderu, ale rovněž další oblasti společenské reality, ve kterých se objevuje diskriminace (tedy diskriminace nejen z důvodu příslušnosti k určitému genderu, ale i k rase či z důvodu zdravotního handicapu apod.).

Afirmativní akce z hlediska genderu se vyznačují zavedením **kvót** v těch oblastech, ve kterých je podíl žen stále nedostatečně zastoupen. Smyslem kvót je vytvoření pozitivních příkladů jednání a vzorů osobností, s nimiž by se ženy identifikovaly. K zajímavému zjištění dospěla Organizace Spojených národů, podle níž by se při dosavadním tempu uplatňování politiky rovnosti pohlaví vyrovnal podíl žen a mužů ve vedoucích hospodářských a politických funkcích až v roce 2490. Tato prognóza tedy jasně dokládá, že afirmativní akce jsou jako opatření k dosažení rovnosti mužů a žen nezbytné.

Je nutné zmínit, že na adresu afirmativních opatření zaznívají rovněž kritické ohlasy. Mezi argumenty, které hovoří proti patří například ten, podle něž dočasnost afirmativních akcí je relativní pojem a může nenápadně přerůst v trvalé opatření. Kritika bývá taktéž namířena proti institutu kvót, který považuje za tzv. **převrácenou diskriminaci**, což znamená, že kvóty (ač pozitivně působí na straně doposud diskriminované) diskriminují stranu doposud favorizovanou. Do jisté míry lze souhlasit s tím, že pokud v konkrétním případě kvóta stanoví, že je například nutné přijmout na určité pozice v podniku stanovené procento žen, mohou se muži, kteří vykáží v přijímacím řízení lepší výsledky než posléze přijaté ženy, po právu cítit obětmi afirmativní akce.

Rovněž se můžeme setkávat s kritikou samotného pojmu „pozitivní diskriminace“. Ta reaguje na výše zmíněné výtky k zavedení kvót. Kritika odsuzuje pojem diskriminace jako irelevantní s tím, že v případě afirmativních akcí nejde o diskriminaci, jelikož obligátním znakem těchto akcí je jejich dočasnost a cílem je dosažení rovnosti.

Domnívám se, že kritika hovořící o „převrácené diskriminaci“ poukazuje na nedostatky v osvětě a prezentování afirmativní akce jako nástroje k dostání principu rovnosti. Standardem by proto z hlediska genderové politiky mělo být definování koncepce afirmativní akce při zdůraznění dočasnosti této akce, ozřejmění faktu, že afirmativní akce není „převrácenou diskriminací“, vytyčení cílů a jejich mezí a metod, kterými lze k cílům dojít a zajištění řádné kontroly a průběžné zajišťování proporcionality opatření.

Pokud bude schválena Evropská ústava, je nanejvýš pravděpodobné, že bude obsahovat ustanovení upravující afirmativní akci. Takové ustanovení lze nalézt v Části II, Hlavě III, článku II-21, odst. 1 a taktéž v Části III, Hlavě III, Kapitole III, Oddílu 2, Článku III-108, odst. 4 Návrhu smlouvy o založení Ústavy pro Evropu (podrobnější citace viz následující kapitola).

3.1.3 EVROPSKÁ ÚSTAVA A PRINCIP ROVNOSTI

Ve dnech 13. června a 10. července 2003 byl souhlasně Evropským konventem přijat Návrh smlouvy o založení Ústavy pro Evropu (dále jen Návrh) [30] a dne 18. července 2003 byl tento Návrh předložen předsedovi Evropské rady v Římě. Většina našich politiků se shoduje na tom, že o přijetí tzv. „euroústavy“ by měli hlasovat občané v referendu. Vláda již schválila návrh zákona o obecném referendu a pokud tento zákon vstoupí v platnost, občané České republiky budou mít možnost hlasovat na jeho základě. V případě, že zákon nenabude právní síly, je navzdory tomu pravděpodobné, že občané o možnost hlasování neprijdou - budou moci vyjádřit svoji vůli na základě vyhlášení jednorázového plebiscitu. Hlasování o přijetí by mělo proběhnout na podzim 2005. Pokud dojde k přijetí Ústavy pro Evropu, Česká republika jako člen Evropské unie jí bude vázána, neboť Ústava bude mít právní sílu mezinárodní smlouvy (de facto bude mezinárodní smlouvou).

Jelikož je princip rovnosti (z hlediska genderu) deklarován jako jedna z hlavních priorit Evropské unie, je jisté, že bude pevně zakotven v Evropské ústavě. Lze si jej povšimnout v následujících částech Návrhu:

- Část 1, Hlava 1 Vymezení a cíle Unie:

Článek 2 Cíle Unie: „Unie se zakládá na hodnotách úcty k lidské důstojnosti, svobody, demokracie, **rovnosti**, právního státu a úcty k lidským právům. Tyto hodnoty jsou společné členským státům žijícím ve společnosti, která se vyznačuje pluralismem, tolerancí, spravedlností, solidaritou a nepřipustností diskriminace.

Článek 3, odst. 3: Unie „...bojuje proti sociálnímu vyloučení a diskriminaci, podporuje sociální spravedlnost a ochranu, **rovnost mezi muži a ženami**, mezigenerační solidaritu a ochranu práv dětí.“

- Část II Charta základních práv Unie, Hlava III Rovnost

Článek II-21 Zákaz diskriminace, odst. 1: „**Nepřipouští se žádná diskriminace založená zejména na pohlaví**, rase barvě pleti, etnickém nebo sociálním původu, genetických rysech, jazyku.....“

- Část II Charta základních práv Unie, Hlava III Rovnost

Článek II-23 Rovnost mužů a žen: „**Rovnost mužů a žen** ve všech oblastech včetně zaměstnání, práce a odměny za práci musí být zajištěna. Zásada rovnosti nebrání zachování nebo přijetí opatření poskytujících zvláštní výhody ve prospěch nedostatečně zastoupeného pohlaví.“

- Část II Charta základních práv Unie, Hlava IV Solidarita

Článek II-33 Rodinný a pracovní život, odst. 2: „V zájmu zachování souladu mezi rodinným a pracovním životem má každý právo na **ochranu před propouštěním z důvodu spojeného s mateřstvím** a právo na placenou mateřskou dovolenou a na rodičovskou dovolenou po narození nebo osvojení dítěte.“

- Část III Politiky a fungování Unie, Hlava I Doložky o obecném použití

Článek III-3: „Při vymezování a provádění politik a činností podle této části se Unie snaží **potírat jakoukoli diskriminaci na základě pohlaví**, rasy nebo etnického původu,

náboženského vyznání nebo přesvědčení, zdravotního postižení, věku či sexuální orientace.“

- Část III Politiky a fungování Unie, Hlava II Nepřípustnost diskriminace a občanství
Článek III-8, odst. 1: „Aniž jsou dotčena ostatní ustanovení Ústavy a v mezích pravomocí, které Ústava svěřuje Unii, může evropský zákon nebo rámcový zákon přijatý Radou ministrů stanovit nezbytná opatření pro **potírání veškeré diskriminace na základě pohlaví, rasy....**“
- Část III Politiky a fungování Unie, Hlava III Vnitřní politiky a činnosti
Kapitola III, Oddíl 2, Článek III-104, odst. 1, písm.i): „Za účelem dosažení cílů stanovených v článku III-103 Unie podporuje a doplňuje činnost členských států v těchto oblastech: **...rovné příležitosti pro muže a ženy na trhu práce a rovné zacházení na pracovišti...**“.
- Část III Politiky a fungování Unie, Hlava III Vnitřní politiky a činnosti
Kapitola III, Oddíl 2, Článek III-108, odst. 1.,2.,3.,4.: „Každý členský stát zajistí **uplatnění zásady stejné odměny mužů a žen** za stejnou nebo rovnocennou práci....Rovnost odměňování mužů a žen bez diskriminace na základě pohlaví znamená, že se odměna za stejnou práci vypočítává při úkolové mzdě podle stejné sazby, časová odměna za práci je stejná na stejném pracovním místě. Opatření mající zajistit použití zásady rovných příležitostí a rovného zacházení pro muže a ženy v otázkách práce a zaměstnanosti včetně zásady stejné odměny za stejnou nebo rovnocennou práci stanoví evropský zákon....Při praktickém zajištění úplného rovného zacházení pro muže a ženy v pracovním životě nebrání členskému státu zásada rovného zacházení zachovat nebo zavést opatření poskytující zvláštní výhody pro usnadnění pracovní činnosti méně zastoupeného pohlaví nebo pro předcházení či vyrovnání nevýhod v pracovní kariéře.“

3.2 PRÁVNÍ ŘÁD ČR

Platný právní řád ČR je komplexní soubor právních předpisů vyšší či nižší právní síly, které jsou podle své působnosti všeobecně závazné. Mezi takové právní předpisy řadíme mezinárodní smlouvy, kterými je ČR vázána, ústavní pořádek tvořený Ústavou ČR a Listinou základních práv a svobod, zákony a další předpisy.

3.2.1 ÚMLUVA O ODSTRANĚNÍ VŠECH FOREM DISKRIMINACE ŽEN

Jednou z nejdůležitějších mezinárodních smluv, kterými je ČR vázána a které se vztahují k problematice genderu a rovných příležitostí, je **Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen**. Tato smlouva byla naším státem podepsána dne 17.07. 1980 v Kodani a vstoupila v platnost dne 18.03. 1982 [31] Česká republika, resp. tehdejší Československo, se její ratifikací zavázalo mj. (viz článek 2 Úmluvy):

- zakotvit zásadu rovnoprávnosti mužů a žen ve svých národních ústavách nebo jiných příslušných právních předpisech, pokud v nich ještě není zakotvena, a zajišťovat, prostřednictvím zákonů a jiných vhodných prostředků, praktické uskutečnění této zásady;
- přijmout příslušná legislativní a jiná opatření, včetně sankcí tam, kde jich bude třeba, zakazující veškerou diskriminaci žen;
- zavést právní ochranu práv žen na rovném základě s muži zajišťovat prostřednictvím příslušných národních soudů a jiných veřejných institucí účinnou ochranu žen proti jakémukoli aktu diskriminace;
- zdržovat se zapojení do jakéhokoli aktu nebo praktiky diskriminace žen a zajistit, aby veřejné orgány a instituce jednaly v souladu s tímto závazkem;
- přijímat veškerá příslušná opatření pro odstraňování diskriminace žen jakoukoli osobou, organizací nebo podnikem;
- přijímat veškerá příslušná opatření, včetně opatření legislativních, ke změně nebo zrušení existujících zákonů, předpisů, obyčejů nebo praktik, které představují diskriminaci žen;
- zrušit všechna národní trestní ustanovení, jež diskriminují ženy.

Konkrétní podobou těchto závazků jsou např. v oblasti pracovního práva - zajištění práva na práci mužům stejně jako ženám, dále práva na rovnocenné příležitosti v zaměstnání, práva na kariérní postup, práva na stejnou odměnu za stejnou práci, rovnoprávnosti při hodnocení kvality práce, práva na ochranu zdraví a na bezpečné pracovní podmínky vč. ochrany ženy jako matky, dále se jedná např. o zákaz propuštění ze zaměstnání ženy z důvodu jejího těhotenství, povinnost zaměstnavatele poskytnout zvláštní ochranu těhotným ženám či mateřskou dovolenou s platem bez ztráty dřívějšího zaměstnání apod.

Samozřejmé je však, že se Úmluva nevztahuje pouze na pracovní oblast, ale proniká prakticky do všech oblastí sociální reality. V článku 1 Úmluvy, který definuje pojem „diskriminace žen“, jsou tyto oblasti demonstrativně uvedeny, a to následujícím způsobem: „pro účely této úmluvy bude výraz diskriminace žen označovat jakékoli činění rozdílu, vyloučení nebo omezení provedené na základě pohlaví, jehož důsledkem nebo cílem je narušit nebo zrušit uznání, požívání nebo uplatnění ze strany žen, bez ohledu na jejich rodinný stav, na základě rovnoprávnosti mužů a žen, lidských práv a základních svobod v politické, hospodářské, sociální, kulturní, občanské nebo jiné oblasti.“

Bez zajímavosti rozhodně není fakt, že podle článku 2 odstavce f) Úmluvy by měl náš stát nejen přijímat opatření vedoucí ke kýžené změně existujících zákonů a předpisů, ale rovněž i obyčejů nebo praktik diskriminujících ženy. V tomto momentu se nabízí otázka, zda byla dosavadní činnost našeho státu úspěšná, vzhledem k permanentní zakotvenosti genderově stereotypních jednání v naší společnosti.

Za zmínku stojí rovněž Článek 4 Úmluvy, který stanoví možnost tzv. „pozitivní diskriminace“ žen, a to následovně: „dočasná zvláštní opatření, zaměřená na faktické urychlení zrovnoprávnění žen a mužů“, nejsou považována za diskriminaci, pokud nevedou ve svém důsledku k zachování nerovnoprávných nebo oddělených měřítek a budou-li odvolána, až budou dosaženy cíle zrovnoprávnění. Rovněž zvláštní opatření, zaměřená na ochranu mateřství, nejsou za diskriminaci považována.

V souvislosti s Úmluvou byl dne 06.10. 1999 v New Yorku přijat **Opční protokol k Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace žen** [32] (dále jen Opční protokol). Opční protokol zaručuje, že občan státu, jenž je smluvní stranou Úmluvy, má právo podat u Výboru pro odstranění diskriminace žen stížnost na porušování závazků Úmluvy státem, jehož je občanem, a to za předpokladu, že již vyčerpal veškeré předchozí možné prostředky

k nápravě. Výbor stížnost projedná a vyjádří svůj názor, který předá příslušnému státu ve formě doporučení. Stát je poté do šesti měsíců nucen podat Výboru písemnou zprávu o tom, jaké opatření na základě doporučení Výboru učinil.

3.2.2 ÚSTAVNÍ POŘÁDEK ČR, ZÁKONÍK PRÁCE

Ústavní pořádek ČR je tvořen Ústavou České republiky (zákon č. 1/1993 Sb.), jejíž součástí je Listina základních práv a svobod (usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb. o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky; dále jen Listina).

Listina obsahuje současně několik ustanovení, které mají s problematikou genderu a rovných příležitostí přímou souvislost. Již ustanovení čl. č. 1 Listiny stanoví, že „lidé jsou svobodní a **rovní** v důstojnosti i v právech...“. Dalším relevantním ustanovením je odstavec 1 čl. 3 Listiny, který deklaruje, že „základní práva a svobody se zaručují všem **bez rozdílu pohlaví**, rasy barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení“. V ustanovení čl. 4 odst. 3 Listiny se praví, že „zákonná omezení základních práv a svobod musí platit **stejně pro všechny případy**, které splňují stanovené podmínky“. Podle ustanovení čl. 26 odst. 1 Listiny „každý má právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu...“, přičemž „zákon může stanovit podmínky a **omezení pro výkon určitých povolání nebo činností**“ (viz odst. 2). Článek 28 Listiny udává, že „zaměstnanci mají právo na **spravedlivou odměnu za práci** a na uspokojivé pracovní podmínky...“.

Ženy mají výslovně přiznaná práva v člancích 29 a 32 Listiny, kdy v čl. 29 odst. 1 „**ženy, mladiství a osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky**“ a v čl. 32 odst. 2 „**ženě v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky**“.

Vzhledem k tomu, že jednou z oblastí společenské reality, kde se nejmarkantněji projevuje nerovnost v přístupu k ženám a mužům, je zaměstnání a s ním spojené pracovněprávní vztahy, v nadcházející části své práce se budu soustředit převážně na tyto vztahy. Mezi relevantní zákony ČR, ve kterých se promítá princip rovných příležitostí z pohledu genderu,

patří následující:

- zákon č. 65/1965 Sb., Zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů;
- zákon č. 1/1992 Sb., o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a o průměrném výdělku, ve znění pozdějších předpisů;
- zákon č. 143/1992 Sb., o platu a odměně za pracovní pohotovost v rozpočtových a v některých dalších organizacích a orgánech, ve znění pozdějších předpisů;
- zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů;
- zákon č. 9/1991 Sb., o zaměstnanosti a působnosti orgánů ČR na úseku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

Považuji za nutné dodat, že do oblasti pracovního práva se promítá penzum směrnic Rady Evropy, které upravují rovné příležitosti žen a mužů. Mezi takové směrnice řadíme zejména:

- směrnice Rady č. 75/117/EEC, o sladění zákonů členských států týkajících se uplatnění zásady stejné odměny pro muže a ženy;
- směrnice Rady č. 76/207/EEC, o realizaci zásady rovného zacházení s muži a ženami, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornou přípravu a služební povýšení a pracovní podmínky;
- směrnice Rady č. 92/85/EEC, o zavedení opatření ke zlepšení bezpečnosti a ochrany zdraví při práci těhotných pracovníků a pracovníků krátce po porodu nebo kojících dětí;
- směrnice Rady č. 96/34/EC o Rámcové smlouvě o rodičovském volnu uzavřené organizacemi UNICE, CEEP a ETUC;
- směrnice Rady č. 97/80/EC, o důkazním břemenu v případech diskriminace na základě pohlaví.

PRACOVNĚPRÁVNÍ VZTAHY A ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI MUŽŮ A ŽEN

Klíčovým zákonem upravujícím vztahy mezi zaměstnavateli a zaměstnanci v naší republice je zákon č. 65/1965 Sb., Zákoník práce, v aktuálním znění (dále jen Zákoník práce), jehož některým ustanovením se hodlám v následujícím textu věnovat podrobněji.

Podle § 1 odst. 3 je zaměstnavatel povinen zajišťovat „rovné zacházení se všemi svými zaměstnanci, pokud jde o jejich pracovní podmínky, odbornou přípravu a příležitost dosáhnout v zaměstnání kariérního postupu“. Sousedství „pracovní podmínky“ zahrnuje mj. povinnost odměňovat zaměstnance za stejnou práci stejným platem. Zákony č. 1/1992 Sb. a č. 143/1992 Sb. (viz výše) dále specifikují, co se rozumí pod pojmem „stejná práce“. Tento pojem lze podle uvedených zákonů charakterizovat jako práce stejná nebo srovnatelná svojí složitostí, odpovědností, namáhavostí, která je vykonávána ve stejných nebo srovnatelných podmínkách, při stejných nebo srovnatelných pracovních schopnostech a pracovní způsobilosti zaměstnance a při stejné nebo srovnatelné pracovní výkonnosti a výsledcích práce. K těmto podmínkám pak obligátně přináleží ještě jejich vykonávání v pracovním poměru ke stejnému zaměstnavateli. Zmíněné zákony taktéž stanoví, že „složitost, odpovědnost a namáhavost práce“ je posuzována dle „stupně vzdělání a rozsahu dalšího vzdělání, praktických znalostí a dovedností, jež jsou požadovány pro výkon určité práce, dále podle složitosti předmětu práce a pracovní činnosti, podle organizační a řídicí náročnosti, podle míry odpovědnosti za škody a za zdraví a bezpečnost, podle fyzické, smyslové a duševní zátěže a působení negativních vlivů práce.“

„Pracovní schopnosti a pracovní způsobilost zaměstnance je hodnocena podle odborné a duševní způsobilosti, smyslových předpokladů, případně dle tělesné způsobilosti vykonávat určenou práci. Pracovní výkonnost je posuzována podle intenzity i kvality prováděných prací; výsledky práce pak podle jejich množství a kvality.“

Zákoník práce v § 1 odst. 4 pak výslovně zakazuje „přímou i nepřímou diskriminaci zaměstnanců“ z důvodu mj. pohlaví nebo manželského a rodinného stavu nebo povinností k rodině.

Zákonné zásady, které jsou promítnuty v ustanovení §1 odst. 3 a 4, musí být zaměstnavateli dodržovány taktéž vůči potenciálním zaměstnancům – tedy osobám, které se o pracovní místa u toho kterého zaměstnavatele ucházejí.

Pokud se podíváme na princip rovného zacházení v kontextu pracovněprávních vztahů z druhé stránky, najdeme v Zákoníku práce charakterizované výjimky, jež zcela vytržené bychom mohli shledat jako diskriminační. Jedná se o ustanovení §150 Zákoníku práce, který ženám výslovně zakazuje vykonávat určitá zaměstnání, a to za následujících podmínek:

- §150 odst. 1 zakazuje všem ženám pracovat pod zemí při těžbě nerostů nebo při ražení tunelů a štol (toto ustanovení definuje některé výjimky, jimiž jsou například ženy, které vykonávají zdravotnické a sociální služby, které je nutno občas vykonávat pod zemí. Naopak výjimku netvoří ženy bezdětné ani negravidní).
- §150 odst. 2 zakazuje těhotným ženám nebo ženám, které kojí a nedosáhly devátého měsíce po porodu, práce a pracoviště stanovené speciální vyhláškou ministerstva zdravotnictví.
- Je nutné dodat, že podle již účinného zákona č. 436/2004, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o zaměstnanosti, první věta tohoto paragrafu zní: **"Ženy nesmějí být též zaměstnávány pracemi, které ohrožují jejich mateřství."**
- §150 odst. 3 zakazuje ženám, které jsou těhotné, které kojí a které nedosáhly devátého měsíce po porodu, taktéž práce, jež dle lékařského posudku ohrožují jejich mateřskou funkci ze zdravotních příčin tkvících v jejich osobě.

Žena těhotná, kojící či matka do devátého měsíce po porodu, která doposud vykonávala práci, jež je jí nyní zakázána, musí být zaměstnavatelem dočasně převedena na jinou, pro ni vhodnější práci, přičemž za takovou práci musí pobírat stejné platové ohodnocení.

Pokud by zaměstnanec (byť i potenciální) považoval chování svého zaměstnavatele za diskriminační, může na něj podat žalobu k soudu, který v této věci rozhodne. Důležitým momentem je, že nikoliv žalobce, nýbrž žalovaný je podle §7 Zákoníku práce povinen dokázat, že neporušil zásadu rovného zacházení a že z jeho strany k diskriminaci nedošlo.

ROVNOST PŘÍLEŽITOSTÍ A PRÁVO NA ZAMĚSTNÁNÍ

Právo na zaměstnání zaručuje občanům ČR, resp. i cizincům za určitých podmínek, zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti, v aktuálním znění. Právem na zaměstnání rozumíme právo na zprostředkování vhodného zaměstnání, právo na nezbytnou rekvalifikaci a právo na hmotné zabezpečení.

Vhodnost zaměstnání pro určitou osobu se nesmí posuzovat např. podle rasové příslušnosti osoby, jejího politického smýšlení, etnického nebo sociálního původu či pohlaví, ačkoliv toto tvrzení není bezvýjimečné. Mezi výjimky řadíme případy stanovené zákonem - např. viz §150 Zákoníku práce, který výslovně ženám zakazuje určité druhy prací a situace, v kterých existuje nějaký nezbytný věcný důvod, jenž spočívá v předpokladech,

požadavcích a povaze zaměstnání - např. dozorová činnost v ženských věznicích, která spočívá v přímém styku s vězenkyněmi, musí být vykonávána pouze ženami. Všeobecně však lze říci, že aby bylo zaměstnání pro určitou osobu vhodné, musí odpovídat jejímu věku, zdravotnímu stavu, kvalifikaci či jejím schopnostem apod.

ZÁKONÍK PRÁCE A MATEŘSKÁ DOVOLENÁ

Pojem mateřská dovolená lze snadno charakterizovat jako zákonem stanovené 28-týdenní, resp. 37-týdenní volno, které souvisí s porodem a péčí o narozené dítě. Jelikož bazální podmínkou pro čerpání mateřské dovolené je porod, je pochopitelné, že mateřskou dovolenou může čerpat pouze žena. Nicméně zákon rovněž hovoří o tzv. rodičovské dovolené, kterou je zaměstnavatel povinen poskytnout na žádost jak ženě tak i muži, a to k prohloubení péče o dítě (*pozn.: žena může čerpat rodičovskou dovolenou po skončení mateřské dovolené jako náhradu tzv. „další mateřské dovolené“, kdežto muž – otec dítěte smí rodičovskou dovolenou využívat od okamžiku narození dítěte, přičemž maximální délka rodičovské dovolené u obou rodičů trvá do doby, kdy dítě dosáhne třetího roku věku*).

Za důležité rovněž považuji ustanovení § 53 Zákoníku práce, podle kterého se zaměstnanci oprávněně čerpajícími mateřskou nebo rodičovskou dovolenou nesmí zaměstnavatel rozvázat pracovní poměr (výpovědí či okamžitým zrušením). Zaměstnavatel taktéž nemůže okamžitě zrušit pracovní poměr s těhotnou zaměstnankyní a taktéž zaměstnancem (mužem i ženou) trvale pečujícím o dítě mladší tří let. Výpověď s nárokem na výpovědní dobu je zaměstnavatel oprávněn dát v případě, že např. došlo ze strany takového zaměstnance k porušení pracovní kázně zvlášť hrubým způsobem.

ZÁKONÍK PRÁCE A PROBLEMATIKA SEXUÁLNÍHO OBTĚŽOVÁNÍ

Sexuální obtěžování lze považovat za jeden z nejzávažnějších problémů, které plynou z nerovného postavení žen ve společnosti, ač je možné oprávněně podotknout, že oběťmi sexuálního obtěžování nebývají jen ženy, ale i muži. Ženy se však potýkají s tímto negativním jevem prokazatelně častěji než muži. V důsledku sexuálního obtěžování může oběť trpět ztrátou důstojnosti či sebevědomí, pocitem pokoření, psychickými či psychosomatickými problémy, ztrátou dobré pověsti či kariéry někdy i přátel či partnera; určitým problémům je nuceno čelit i nejbližší okolí oběti. Sexuální obtěžování například na pracovišti může mít za následek sníženou produktivitu práce nebo časté absence oběti.

Sexuální obtěžování není jistě doménou pouze pracovního trhu. Do centra pozornosti se dostává rovněž otázka obtěžování dívek jejich vrstevníky na základních a středních školách. Tento jev je mj. dáván do souvislosti s všeobecně známou tendencí ke zhoršování sebedůvěry a prospěchu dívek v rané adolescenci.

Od 01. ledna 2001 jsou v Zákoníku práce zakotvena příslušná ustanovení související s problematikou sexuálního obtěžování. Zákoník práce ve svých Všeobecných ustanoveních charakterizuje sexuální obtěžování jako „jednání sexuální povahy v jakékoliv formě, které je dotčeným zaměstnancem oprávněně vnímáno jako nevídané, nevhodné nebo urážlivé a jehož záměr nebo důsledek vede ke snížení důstojnosti fyzické osoby nebo k vytváření nepřátelského, ponižujícího nebo zneklidňujícího prostředí na pracovišti nebo které může být oprávněně vnímáno jako podmínka pro rozhodnutí, které ovlivní výkon práv a povinností vyplývajících z pracovněprávních vztahů“ (viz § 1, odst. 9).

Sexuální obtěžování lze tedy považovat za určitý druh ponižování lidské důstojnosti. Avšak stejně tak dobře jej lze pokládat za diskriminaci, neboť za určitých podmínek je takové chování v rozporu se zásadou rovného zacházení (jako například i obtěžování z důvodu rasového původu či náboženského vyznání – viz Všeobecná ustanovení, § 1, odst. 10). V případě, že lze sexuální obtěžování v zaměstnání hodnotit jako diskriminaci, může poškozená osoba v soudním řízení požadovat upuštění od takového chování, odstranění jeho následků, přiměřené zadostiučinění, případně náhradu nemajetkové újmy v penězích. Osoba žalovaná musí prokázat, že svým chováním žalobce nediskriminovala (viz § 133a Občanského soudního řádu). Jinou možností, jak může zaměstnanec upozornit na to, že je sexuálně obtěžován, je podání podnětu k příslušnému Úřadu práce, přičemž takový podnět může podat rovněž kterákoliv jiná osoba. Zákoník práce rovněž stanoví, že zaměstnanci, kteří se zákonným způsobem domáhají svých práv a nároků v rámci pracovněprávních vztahů, nesmějí být jakýmkoliv způsobem postihováni či znevýhodňováni.

Ačkoliv tato ustanovení Zákoníku práce zaznamenala určitý pozitivní průlom v potírání sexuálního obtěžování (alespoň na poli pracovněprávních vztahů), bude zapotřebí zároveň provést řadu dalších zejména institucionálních změn k ovlivnění stávající praxe.

3.3 ZÁVĚR

Integrace České republiky do Evropy přináší naší společnosti v oblasti genderové problematiky pozitivní aspekty. Do českého právního řádu se promítly mezinárodní smlouvy, zákony, směrnice a další závazné předpisy. Právní řád ČR tak absorboval základní zásady evropského práva, mezi kterými se například objevuje zásada rovnosti, resp. princip rovného zacházení s ženami a muži, pokud tuto zásadu posuzujeme z hlediska genderu.

K docílení nastavení a dodržování principu rovného zacházení mj. slouží metoda, kterou nazýváme gender mainstreaming. Nejde však pouze o snahu dosáhnout formální rovnosti mezi muži a ženami, taková rovnost v podstatě existuje (například je vyhlášena již Listinou základních práv a svobod), je však také nutné, aby byla zásada rovnosti bezvýjimečně praktikována a ještě lépe, aby byla považována za přirozenou normu, nikoliv za nutnou „úlitbu bohům“. Za tímto účelem je pravděpodobně nezbytné přijmout určitý dočasný asymetrický přístup v podobě tzv. afirmativní akce. Afirmativní akce je pozitivní opatření, jehož posláním je překonat dosavadní diskriminaci určité skupiny osob. Diskutabilní je však princip tohoto opatření, neboť ten se zakládá na *dočasném* zavedení kvót, jež mohou vyvolávat v doposud favorizované skupině pocity nespravedlnosti a dokonce rovněž diskriminace. Proto afirmativní akce čelí kritice, neboť její proklamovaná dočasnost není časově přesně vymezena a tudíž může způsobit neakceptovatelnost či alespoň značnou problematičnost celospolečenského přijetí pozitivního opatření.

Jednou z nejdůležitějších mezinárodních smluv, kterými je ČR vázána a které se vztahují k problematice genderu a rovných příležitostí, je Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen. Podle této smlouvy by se Česká republika měla zasadit nejen o to, aby byly přijímány relevantní zákony, ale rovněž aby byly odstraněny diskriminující obyčeje a zvyky, které se v české společnosti stále vyskytují. Jednou z oblastí, kde se nejmarkantněji projevuje nerovnost v přístupu k ženám a mužům ve společnosti, je zaměstnání a s ním spojené pracovněprávní vztahy. Tyto nerovnosti však přesahují do dalších oblastí, neboť žádná sféra neexistuje sama o sobě, ale je logicky provázaná s ostatními v rámci celé společnosti.

ZÁVĚR

Postavení ženy v české společnosti prošlo díky vnějším i vnitřním historickým vlivům markantní změnou. Paritní pozice současné ženy ve společnosti je deklarována principem rovnosti, který je jedním ze základních pilířů demokratického státu. Obligátnost harmonizace českého právního řádu s právem Evropského společenství zaručuje promítnutí mj. veškerých důležitých evropských směrnic a mezinárodních smluv týkajících se rovného zacházení s ženami a muži do našeho práva a tím i závaznost jejich příslušných ustanovení. Na podzim 2005 se bude v České republice pravděpodobně konat referendum o přijetí Ústavy pro Evropu, která přirozeně rovněž zásadu rovnosti obsahuje. Avšak zákonná úprava je, ač nezbytným, pouze základním krokem, který je třeba v problematice rovného postavení učinit, a který leží na bedrech našich zákonodárců. Paralelně je zapotřebí, aby z naší společnosti vymizely genderové stereotypy, které přímo ovlivňují přetrvávající diskriminaci žen. Zdůrazňuji však, že dle mého názoru tato diskriminace nepochází apriori ze strany mužů, ale ze strany společnosti jako celku, která lpí na svých zvycích, tradicích a obyčejích.

Lze vyjádřit, že výsledný obsah mé práce koresponduje s duchem předem stanovené hypotézy. Přesto jsem nucena připustit, že teprve analýzou shromážděných materiálů dostala má představa o problematice žen ve společnosti daleko jasnější kontury, přičemž si uvědomuji, že jsem se soustředila pouze na jednu výseč celého komplexu problémů, a tudíž má představa jistě není beze zbytku kompaktní.

Domnívám se, že žena stejně jako muž si zaslouží žít ve společnosti, která bude svým nastavením plně respektovat jejich práva tak, aby úsilí o rovnoprávnost nebylo bojem o moc mezi představiteli obou pohlaví, ale cesta k vyšším hodnotám a kvalitnějšímu naplnění společného soužití.

Resumé

Obsahem mé bakalářské práce je problematika postavení současné české ženy v naší společnosti. Cílem této práce bylo nejen zjistit, jakou roli žena ve společnosti skutečně hraje, jaká je její pozice a jakou prestiž společnost uděluje jejím aktivitám či zda má žena rovné šance prosadit se ve všech oblastech společenské reality stejně jako muž, ale i jaký je důvod jejího postavení a naznačit možné východisko z případných problémů.

Téma své bakalářské práce jsem rozdělila do tří kapitol. V první kapitole nazvané „Postavení ženy v současné české společnosti“ jsem se snažila bez nároku na úplnost poukázat v rámci transformace naší společnosti na takové jevy, u nichž došlo k pozitivní modifikaci vlivem této transformace a zároveň na negativní jevy, které jsou stále konstantní, ač je jejich přeměna žádoucí ba přímo akutní. První kapitola tak pojednává o zakořeněnosti genderových stereotypů v naší společnosti a jejich vlivu na vzdělání žen či postavení žen v pracovní oblasti a jejich platové ohodnocení. Konkrétní jevy jsem se snažila vymezit jednak všeobecným náčrtem jejich původu a zároveň porovnáním pozic žen a mužů ve společnosti.

Druhá kapitola je věnována postavení ženy v rodině. Jelikož se domnívám, že ačkoliv rodina z pohledu dneška není tak silně akcentována, jak tomu bylo v minulosti, stále tvoří nejdůležitější jednotku společnosti; z tohoto důvodu jsem se rozhodla věnovat rodině a postavení ženy v ní zvláštní kapitolu. Konflikt rodinných a pracovních rolí ženy nabývá na významu se sílícím podílem žen v zaměstnáních za přispění stále se vyskytujících stereotypních představ společnosti o tradiční roli ženy jako „především matky a domácí pečovatelky“. Toto pojetí ženy je ve společnosti paradoxně stále časté navzdory tomu, že podoba rodiny a potažmo i celé společnosti se mění.

Třetí kapitola nazvaná „Základní zákonná úprava problematiky“ si nekladla za cíl postihnout plošně celé právní uspořádání a vyčerpávajícím způsobem přednést veškeré právní předpisy, které se problematikou genderu zabývají, ale nastínit, jaký vliv má evropská integrace naší republiky na naše zákony a přiblížit metodu možného východiska z problému postavení ženy ve společnosti.

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

Anotace

TRNĚNÁ, Lenka. Postavení ženy v české společnosti a v rodině – aktuální problémy a východiska (Bakalářská práce). Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2005. 55 s.

Tato bakalářská práce zkoumá aktuální problémy a východiska postavení ženy v české společnosti a v rodině. Popisuje hlavní důvody současné pozice české ženy, prestiž, jakou společnost uděluje aktivitám ženy, porovnává pozice žen a mužů v různých oblastech společenské reality a naznačuje možná východiska z problému nerovnosti žen a mužů. Zabývá se rovněž vlivem integrace České republiky do Evropské unie na postavení ženy v naší společnosti jak z hlediska formálního, které se týká harmonizace práva Evropského společenství s právním řádem ČR, tak z hlediska materiálního, které ukazuje opravdovou pozici ženy v naší společnosti.

This thesis investigates actual problems and solutions of a status of women in the Czech society and families. It describes main reasons of the actual status of the Czech woman as well as a social prestige of woman activities. It also compares the status of women with a status of men in different spheres of social reality and suggests possible solution of inequality of women and men. It also concerns an impact of the Czech Republic integration into the European Union on the status of women in our society from the both points of view – formal, which refers to a harmonization of the Czech Republic rule of law with the European Commonwealth law, and material, which shows the real status of woman in our society.

Klíčová slova:

postavení ženy, gender, pohlaví, genderové stereotypy, genderová socializace, gender mainstreaming, afirmativní akce, diskriminace, právní řád ČR, evropská integrace.

Key words:

Status of woman, gender, sex, gender stereotypes, gender socialization, gender mainstreaming, affirmative action, discrimination, the Czech Republic rule of law, European integration.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

TIŠTĚNÉ PRAMENY:

1. Návrh smlouvy o založení Ústavy pro Evropu
2. Směrnice Rady Evropy č. 75/117/EEC, o sladění zákonů členských států týkajících se uplatnění zásady stejné odměny pro muže a ženy
3. Směrnice Rady Evropy č. 76/207/EEC, o realizaci zásady rovného zacházení s muži a ženami, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornou přípravu a služební povýšení a pracovní podmínky
4. Směrnice Rady Evropy č. 92/85/EEC, o zavedení opatření ke zlepšení bezpečnosti a ochrany zdraví při práci těhotných pracovnic a pracovnic krátce po porodu nebo kojících dětí
5. Směrnice Rady Evropy č. 96/34/EC o Rámcové smlouvě o rodičovském volnu uzavřené organizacemi UNICE, CEEP a ETUC
6. Směrnice Rady Evropy č. 97/80/EC, o důkazním břemenu v případech diskriminace na základě pohlaví
7. Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (publikovaná vyhláškou ministra zahraničí č. 62/1987 Sb).
8. Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb. o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky
9. Zákon č. 94/1963 Sb., Zákon o rodině, ve znění pozdějších předpisů
10. Zákon č. 99/1963 Sb., Občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
11. Zákon č. 65/1965 Sb., Zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů
12. Zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů
13. Zákon č. 9/1991 Sb., o zaměstnanosti a působnosti orgánů ČR na úseku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů
14. Zákon č. 1/1992 Sb., o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a o průměrném výdělku, ve znění pozdějších předpisů
15. Zákon č. 143/1992 Sb., o platu a odměně za pracovní pohotovost v rozpočtových a v některých dalších organizacích a orgánech, ve znění pozdějších předpisů

KNIHY:

16. BAUEROVÁ, J., BÁRTOVÁ, E. Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě, 1. vyd., Praha: Svoboda, 1987.
17. BIEDERMANNOVÁ, C. Lítostivá kantiléna čili Muži se diskriminují sami aneb pes a jeho hůl, Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1995.
18. EISLEROVÁ, R. Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
19. FRANCEK, J. Zločin a sex v českých dějinách, 1. vyd. Praha: Rybka publishers, 2000.
20. HAUSMANN, J. Základy mužského šovinismu, 3. vyd., Ústí nad Labem: Reneco, 1997.
21. CHŘIBKOVÁ, M. et al., Feminismus devadesátých let českýma očima, Praha: Marie Chřibková, 1999.
22. JANATA, J. Dvojitý svět, Praha: Maxdorf, 1997.
23. LANDA, P. Ženy! Ženy! Ženy!, 1. vyd., Praha: Academia, 2001
24. LENDEROVÁ, M. K hříchu i k modlitbě, 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999.
25. MATĚJČEK, Z. Rodiče a děti, 1. vyd. Praha: Avicenum, 1996.
26. MOŽNÝ, I. Moderní rodina (mýty a skutečnosti), 1. vyd., Brno: Blok, 1990.
27. NEUMANN, S. K. Dějiny ženy, Praha: Otakar II. – Michal Zítka, 1999.
28. Ottův slovník naučný (digitální verze)
29. RENZETTI, C. a CURRAN, D. Ženy, muži a společnost, Praha: Karolinum, 2003.
30. SLUŠNÁ, N. Postavení ženy ve společnosti, 1. vyd., Praha: Univerzita Karlova, 1987
31. UTRIO, K. Dcery Eviny, Havlíčkův Brod: Hejkal, 1994.
32. Webster's New Encyclopedic Dictionary, USA: Black Dog & Leventhal Publishers Inc., 1993

ČASOPISECKÁ LITERATURA A NOVINOVÁ PERIODIKA:

33. Euro, č. 10, 2004
34. Lidové noviny, 01.02. 2005, 25 s.
35. Mladá fronta dnes, 12.03. 2005, 7 s.
36. Psychologie dnes, č. 6, 2004, 8 s.
37. Psychologie dnes, č. 10, 2004, 23-24 s.
38. Psychologie dnes č. 12, 2004, 19-21 s.

- 39. Respekt, 23.08.2004
- 40. Reflex, č. 9., 2005, 14 s.
- 41. Týden, č. 9, 2004
- 42. Týden č. 10, 2004
- 43. Týden, č. 43, 2004, 34-39 s.
- 44. Týden, č. 2, 2005, 68 s.
- 45. 100+1, č. 12, 1998
- 46. 100+1, č. 8, 2005

INTERNETOVÉ STRÁNKY:

- 47. www.genderonline.cz
- 48. www.feminismus.cz/download/stinovazprava.doc
- 49. www.mpsv.cz/scripts
- 50. www.noviny-mpsv.cz/narodnizprava
- 51. www.soc.cas.cz
- 52. <http://soc.práce.ff.cuni.cz/gender>

ODKAZOVÝ APARÁT:

1. podrobněji viz článek s názvem Žena, muž: jiný mozek, stejný rozum autorů Eva BOBŮRKOVÁ a František HOUDEK (35:7)
2. podrobněji viz článek s názvem Žena, muž: jiný mozek, stejný rozum autorů Eva BOBŮRKOVÁ a František HOUDEK (35:7)
3. podrobněji viz článek s názvem Žena, muž: jiný mozek, stejný rozum autorů Eva BOBŮRKOVÁ a František HOUDEK (35:7)
4. podrobněji RENZETTI (29:94)
5. podrobněji viz esej s názvem „Discuss at least two differences between social learning and psychoanalytical approaches to explaining gender development” (47)
6. podrobněji viz článek s názvem Hanba mužům na mateřské, stereotypy v učebnicích a rodinné firmy, autor Erik TABERY (39:18)
7. podrobněji RENZETTI (29:122)
8. podrobněji RENZETTI (29:120-121)
9. viz LENDEROVÁ (24)
10. viz článek s názvem Mnoho žen a málo vzdělání, autorka Gulnoza SAIDAZIMOVÁ. Autorka je redaktorkou Rádia Svobodná Evropa / Rádia Svoboda v Praze (40:14)
11. viz článek s názvem Mnoho žen a málo vzdělání, autorka Gulnoza SAIDAZIMOVÁ (40:14)
12. viz článek s názvem Mnoho žen a málo vzdělání, autorka Gulnoza SAIDAZIMOVÁ (40:14)
13. viz článek s názvem Vojta Náprstek zakládá Americký klub dam, autor Pavel KOSATÍK (44:68)
14. podrobněji viz RENZETTI (29:132-133)
15. podrobněji viz RENZETTI (29:139)
16. viz Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů 2004 (49)
17. viz Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů 2004; tabulka je zkrácena (49)
18. viz článek s názvem Každé třetí dítě je nemanželské, autorka Gabriela BACHÁROVÁ (34:25)
19. viz článek s názvem Co očekávat od manželství? (36:8)

20. viz článek s názvem Rozvod každých 16 minut, autorka Lenka KABELÁČOVÁ (43:34-39)
21. viz článek s názvem Neplodnost partnerský vztah neničí, autorka Šárka KUBCOVÁ (37:23-24)
22. viz Národní zpráva o rodině Ministerstva práce a sociálních věcí ČR 2004 (51)
23. viz Národní zpráva o rodině Ministerstva práce a sociálních věcí ČR 2004 (51)
24. viz Národní zpráva o rodině Ministerstva práce a sociálních věcí ČR 2004 (51)
25. viz Národní zpráva o rodině Ministerstva práce a sociálních věcí ČR 2004 (51)
26. podrobněji viz článek s názvem K čemu jsou holky na světě, autorka Martina RAŠTICOVÁ (38:19-21)
27. podrobněji viz Internet, sekce Gender mainstreaming (50)
28. podrobněji viz Internet, sekce Gender mainstreaming (50)
29. podrobněji viz Internet, sekce Gender mainstreaming (50)
30. viz Návrh smlouvy o založení Ústavy pro Evropu (1)
31. viz Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen byla publikována vyhláškou ministra zahraničí č. 62/1987 Sb. (7)
32. Opční protokol k Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace žen byl publikován pod č. 57/2001 Sb., přičemž v platnost vstoupil dne 26.05.2001.